Հրատարակվում է չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիւրակի օրերը։
Տարեկան գինն է 10 ռուբլի, կէս տարուանը 6 ռ. 3 ամսուանը 3 ռ. և մի ամսուանը 1 ռ.։
Առանձին համարը 7 կոպէկ։

Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը և «Կենդրոնական գրավաճառանոցում»։

Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакція „Ардзаганкъ". կամ՝ Tiflis Rédaction „Ardzagang".

ԱՐՁԱԳԱՆՔ

Խմբագրութիւնը բաց է ամէնայն օր 10—1 ժամ (բացի կիւրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

„ԱՐՁԱԳԱՆՔ"
ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ եւ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ
Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ (Վելեամինովսկի փողոց, № 22, տուն Խանդամիրեանի) և «ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ»։
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է ՏԱՐԵԿԱՆ 10 Ռ. ԿԷՍ ՏԱՐՈՒԱՆԸ 6 Ռ.
Օտարաքաղաքացիք պէտք է դիմեն՝ Тифлисъ. Редакція "Ардзаганкъ". իսկ արտասահմանից՝ Tiflis, Rédaction du journal arménien „Ardzagang"
Յայտարարութիւններ ընդունվում են հայերէն եւ օտար լեզուներով։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ
Հայաստանի համար մշակուած ռէֆորմների ծրագիրը։
Կ. Պօլսից։
Մակեդոնական ապստամբութիւնը։
Դրան քաղաքական անհեռատեսութիւնը։
ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. — «Արձագանքի» հեռագիր։ Կիլիկիայ աթոռոյն կաթողիկոսական ընտրութիւնը։ Թեմիս գեր. առաջնորդի ուղեկցութիւնը Նորին Վեհափառութեան։ Վեհ. Կաթողիկոսին դիմաւորողներ։ Միխայլովից։ Ախալցխայից։ Կ. Պօլսից։ Բաթումում քաղաքագիտութիւն։ Դեղատնային նոր կանոնադրութիւն։ Հանգուցեալ Ի. Ա. Վիշնեգրադսկու կտակը։
ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ
ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ
ՏԱՃԿԱ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ. — Նամակ Ալաշկերտից։ Նամակ Կարինից։
ԹԵՐԹՕՆ. — Մեֆիստոֆելէսի ժպիտը։
ՖԵԼԻԵՏՕՆ.—Կրթական գործը Պարսկա-Հայաստանի մէջ։
ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ
ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ ՄՇԱԿՈՒԱԾ ՌԷՖՈՐՄՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐԸ

(«Daily News», հեռագիր Կ. Պօլսից, յուլիսի 4.)

Այժմ երբ ռէֆորմների ծրագրի բնագիրը հրատարակուած է, կարելի է ասուցնել, թէ որքան խնամքով են կատարել դեսպանները իրենց առանձնուած աշխատութիւնը։ Նոքա պէտք է այնպիսի առաջարկութիւն մշակէին, որ ապահովելով հայերի կեանքը և գոյքը, միևնոյն ժամանակ այնպիսի բնաւորութիւն ունենար, որ տաճիկներն ընդունէին առանց պատերազմով ստիպուած լինելու անել այդ։ Իբրև հետևանք այս տեսակէտի այնպիսի առաջարկութիւն բուսացուեցաւ, որ քանի աւելի քննում ես, այնքան առաւել նպատակայարմար է հանդիսանում։ Բայց և այնպէս որքան տաճիկները առաւել աչքի էին անցնում այդ առաջարկութիւնը, այնքան պակաս էին հաւանում։ Տէրութիւնը ամենախիստ կերպով արգելեց այն բոլոր լրագրների մուտքը Կ. Պօլիս, որոնց մէջ տպագրուած էր ռէֆորմների ծրագիրը։ Ամենածանր յաղթելի կէտը ռէֆորմների իրագործելու համար ծրագրով պահանջուած ապահովութիւններն էին։ Պետութիւնները Բեռլինի դաշնագրութեամբ պարտաւորուել են վերահասու լինել Դրան ընդունած ռէֆորմների իրագործման։ Ասում են, որ այս նպատակով նորա առաջարկում են լրացուցիչ հիւպատոսներ նշանակել։ Թէ որ չափով արդարև անգլիական հիւպատոսները կարող են մեր տէրութեանը տեղեկութիւններ հաղորդել իրերի դրութեան մասին Հայաստանում,—այդ կարելի է տեսնել տասներկու տարի առաջ այդ երկրում եղած զինուորական հիւպատոսների գեղեցիկ զեկուցումներից։ Պարլամէնտն աւելի ճիշդ գաղափար չէր կարող ստանալ քան երբ գոյութիւն ունէին այդ հասարակական պաշտօնեայները։ Դժբաղդութիւնն այն էր, որ միջոցներ չկային Դրանը ստիպելու այն չարիքները դարմանելու, որ լոյս աշխարհ էին հանում հիւպատոսների հաշիւները։ Ինչպէս ձեր ընթերցողներին արդէն յայտնի է, պետութիւնները կամենում են այդպիսի միջոցներ ստեղծել Մշտական Կոմիտետ հաստատելու և Բարձրագոյն Կոմիսարի նշանակելու ճանապարհով։ Սոցա կ'ուղղուին բոլոր գանգատները, որոնցհետև Կոմիտետի հետ յարաբերութիւններ կ'ունենան դրագոմանները, իսկ Կոմիսարի հետ—դեսպանները։ Սկզբում այնպիսի մարմիններ կը հաստատուին, որոնց յատկապէս յանձնուած կը լինին ռէֆորմների իրագործումը։ Նոցա կարող են խանգարել, նոցա ճանապարհի վրայ խոչընդոտներ կարող են ստեղծել, բայց այնուամենայնիւ այն ժամանակ աւելի դիւրին կը լինի պատասխանատու անել Դուռը նորա անգործութեան կամ անարդարութեան համար, քան թէ այժմ, երբ Հայաստանի կառավարութիւնը միմիայն նոյն ներքին գործոց նախարարի իրաւասութեան մի փոքր մասն է կազմում։ Հայաստանի ամենամեծ դժբախտութիւնը կազմում են փոքր չարիքների ամենամեծ թուի կուտակումը, որոնցից իւրաքանչիւրն առանձին առնուած, մի նշանաւոր մեծութիւն չէ կազմում և յաճախ մինչև անգամ բաւական չէ օտար պետութեանց միջամտութիւնը պայմանաւորելու։ Մշտական Կոմիտետը կը նպաստէ փոքր չարիքների այդ մեծ թիւը պարզելու։

Ես նկատում եմ, որ հայոց մի քանի բարեկամները ցաւում են որ Բարձրագոյն Կոմիսարը ոչ-եւրոպացի է լինելու։ Մի քանի դիտողութիւններով ցանկալի կը լինէր որ այդ կէտը մտցրած լինէր։ Այս խնդիրը քննուեցաւ Կ. Պօլսում նախ քան ռէֆորմների ծրագիր ներկայացնելը,—բայց եթէ նոյն իսկ մի կողմը թողնելու լինենք, որ այսպիսի մի որոշում մտցնելը՝ ծրագրին Դրան համաձայնութիւնն ստանալը սաստիկ կը դժուարացնէր,—կային ի հարկէ և ուրիշ դիտողութիւններ, որ աչքի առաջ ունեցան դեսպանները։ Բարձրագոյն Կոմիսարը ի դէպս կարևորութեան իր ձեռքի տակ ոյժ պէտք է ունենայ։ Ժանդարմերին կը կազմէր այդպիսի ոյժի առաջին շարքը,—բայց դորա ետևից անհրաժեշտաբար կանգնած կը լինէր մահմեդական զօրքը։ Եթէ մի օտարի տրամադրութեան ներքոյ այնպիսի ոյժ դրուած լինէր, նորա դրութիւնը այնքան անկախ կը լինէր վեհապետական իշխանութիւնից, որ պետութիւնները դորա փոխարէն հէնց ուղղակի կարող էին անկախ իշխանութիւն (principauté) կազմակերպել—մի բան, որ իրերի դրութեան ծանօթ անձիներից ոչ ոք չէ ակնարկել և լաւ երևոյթին չէ ակնարկում։ Այս բոլորն ի հարկէ տեղիք կ'ունենայ, եթէ ենթադրենք որ զօրքերը նորա տրամադրութեան ներքոյ կը գտնուին։ Այստեղ կարող էր այն վտանգն առաջ գալ, որ օտար Բարձրագոյն Կոմիսարի հրամանատարութեան ներքոյ գտնուած մահմեդական զօրքերը կը հրաժարուին հնազանդուելու։

Եթէ տաճկական կառավարութիւնը պատասխանատու յայտարարուի ռէֆորմների իրագործման մասին—այդ պատասխանատուութիւններն աւելի իրագործելի կը լինի տաճկահպատակ բարձրագոյն Կոմիսարի միջնորդութեամբ։ Առաջարկութեան մէջ ասած է, որ «բարձրագոյն Կոմիսարը լիազօր և լիակատար իշխանութիւն պէտք է ունենայ վալիների վրայ»։ Պետութիւնները արտահայտեցին, որ այդպիսի իշխանութիւնը հարկաւոր է՝ նոցա առաջարկութիւնը գործադրելու և գործականապէս իրագործելու համար։ Նրան (Կոմիսարին) պէտք է մեծ իշխանութիւն տրուի, նա իւր պաշտօնով պիտի նմանի փոխարքայի. իսկ մի օտարահպատակ քրիստոնեայի գլուխ կարգելը վալիների վրայ, որոնց մեծ մասը, եթէ ոչ ամենքը մահմեդական կը լինին, այնքան նոր անսովոր կլինի Տաճկաստանի համար, որ դա մի տեսակ վտանգաւոր փորձ կարող է համարուել։ Գործնական խնդիրն այն է, թէ արդեօք սուլթանի հպատակ, թէ ոչ-հպատակ անձն աւելի յարմար կը լինի վալիների վրայ «կատարեալ և լիազօր իշխանութիւն» վարելու համար։ Թող էլ լինի Կոմիսար նշանակուած՝ մահմեդական թէ քրիստոնեայ (պետութիւնների հաւանութեամբ) աւելի պակաս դիմադրութեան կը հանդիպի վալիների կողմից քան մի օտարահպատակ։

Պէտք է ի նկատի ունենալ այն փաստը, որ բարձրագոյն Կոմիսարի նշանակումը այն կէտն է, որի դէմ տաճիկներն ամենից աւելի առարկութիւն են անում։

Հէնց սկզբում այս գաղափարի դէմ տաճիկներն անդադար բողոքում էին։ Այս բացատրւում է ոչ միայն նրանով՝ որ այդ գաղափարը մի տեսակ շօշափում է սուլթանի բարձրագոյն իրաւունքները, այլ և նրանով, որ այդպիսի պաշտօնեայն (Կոմիսարը) իսկապէս կը լինի Հայաստանի նախարար և կունենայ շատ աւելի մեծ իշխանութիւն, քան որ և է այլ նախարար։ Ծրագրի առաջարկելու և պատասխանի մէջ եղած ժամանակամիջոցում դեսպաններից հարցրին, եթէ մշտական հսկողութեան (կօնտրօլի) Մասնաժողովն ընդունուի, արդեօք նոքա կը համաձայնեն թոյլատրել, որ փոխանակ բարձրագոյն Կոմիսարի, այդ յանձնաժողովը ենթարկուի ներքին գործոց նախարարին։

Դեսպանների պատասխանում ասած է. «Այո, եթէ միայն մեզ կը յանձնուի այդ նախարարի նշանակելը կամ veto-ի իրաւունքը նրան նշանակելիս»։

Բարձրագոյն Կոմիսարը իւր իշխանութեամբ կազմում է պետութիւն պետութեան մէջ, (imperium in imperio)։ Բաւական դժուար է համոզել տաճկին, որ նա կատարելապէս համաձայնի Բարձրագոյն Կոմիսարի նշանակուելուն։ Առանց ստիպման անհնարին է, որ նա համաձայնի օտարականի նշանակելու։ Շատ ցաւալի է, որ Բարձրագոյն Կոմիսարը չի նշանակուիլ որոշ ժամանակով (տարիներով) և կը լինի մշտական պաշտօնատար. բայց պետութեանց միտքը, ինչպէս երևում է, այն է, որ նա գործերը կարգի բերէ, ունենալով այս նպատակի համար լայնածաւալ իշխանութիւն, իսկ այնուհետև Մշտական Կոմիտէն, օտար հիւպատոսներից ստացած տեղեկութեանց և դեսպանատների արտօնած հսկողութեան հիման վրայ, կարող է ռէֆորմների ներգործութիւնը պահպանել կատարեալ կարգի ու կանոնի մէջ։ Կարևոր է մըշտական մի հաստատութիւն, որ ըզբաղուէր միշտ մանր չարիքներով, որոնց դէմ պէտք է գործ դնէ միջոցներ, որ նոքա չաճեն ու չմեծանան։ Այս պահանջը, կրկնում եմ, կ'իրագործի Մշտական Կոմիսարը լիազօր և լիակատար իշխանութեամբ վալիների վրայ, անպայման անհրաժեշտ է սկզբում և միշտ կը լինի օգտակար։ Եթէ պետութիւնները կը տեսնեն, որ մի քանի վալիների անհնորհքութիւնից կամ չկամութիւնից Մշտական Կոմիսիայի առաջարկութիւնները չեն կատարվում, նոքա ունին միշտ պահանջելու, որ Բարձրագոյն Կոմիսարը պաշտօնանկ անուի։ Յայտնի բան է այսպիսի մի պաշտօնատար գոյութիւն կ'ունենայ թէ ոչ, դա միևնոյն է, ինքը տաճիկ կառավարութիւնը պէտք է հոգայ անյապաղ վալիին պաշտօնանկ անելու և սուլթանի հաստատած ռէֆորմների իրագործելու մասին, բայց ամենքի համար, որոնք ծանօթ են Դրան ամեն բան յետաձգելու զարմանալի ընդունակութեանը, ակնյայտնի է, որ աւելի յուսալի է, թէ փութով և ճշգրտութեամբ կատարուին ռէֆորմները պետութիւններից արտօնուած իշխանութեամբ Կոմիսարի միջոցով, քան տաճկական նախարարների խորհրդով, որի որոշումները պէտք է նախապէս ուղարկուին սուլթանի պալատը։

Ծրագրի մէջ կան երկու գլխաւոր կէտեր՝—դորա են Մշտական Կոմիսիայի և Բարձրագոյն Կոմիսարի նշանակուելը։ Շատ բան կարելի է ասել յօգուտ այն առաջարկութեան, որով եռանդուն պահանջուէին նոր օրէնքներ և հաստատութիւններ Հայաստանի կառավարութեան համար։ Առաջարկուած ծրագիրը միանգամայն պարզ է—բաւականութիւն տալ երկրի պահանջներին։ Ի հարկէ ծրագրուած հաստատութիւններին կից կը գործեն նաև եւրոպական հիւպատոսները, որոնց հաշիւները փոխանակ գլխաւորական արկղներում մնալու կամ Կապոյտ Գրքի մէջ (Blue-Book) հրատարակուելու, կը ներկայացուին Մշտական Կոմիսիային և Բարձրագոյն Կոմիսարին, որպէսզի

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ՊԱՐՍԿԱ-ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

93-ի ամառը Սալմաստ գտնուեցայ։ Այնտեղ, ինչ որ ամենէն աւելի ուշադրութիւնս գրաւեց, այս էր որ սահմանի մէկ և միւս կողմից այնտեղ գտնուող երկու տասնեակ հայերի և տեղացի հայերի միջև մասնաւոր խորթութիւն մը կար։ Դրսեցիները կաչախ կանուանուէին, որ սահմանից ալ եկած լինէին ադոնք, ինչ արհեստի կամ ինչ գործի մէջ ալ եղած լինէին։ Այդ մի բուռն երիտասարդ դրսեցիների մէջ կային և արձակուրդով եկող Դավրէժի ուսուցիչներ, վանքի աշխատաւորներ, իրենց անձնական աշխատանքով այնտեղ ապրող արհեստաւորներ և մի քանի անգործներ։

Այդ կաչախներ մեկուսացած կապրէին. ոչ կրթական, ոչ տեղական և ոչ ալ ընդհանուր մի գործի մէջ դրսեցին և տեղացին յարաբերութեան մէջ կը գտնուէին, եթէ չհաշուենք Դէրիկ վանքին օգնութեան խնդիրը։ Երկրին ծերերը և հարուստները կասկածելով, թէ օտարականներին երկրին մէջ գտնուիլը կրնայ մէկ օրէն միւսը իրենց անձնական հանգստութիւն վրդովել և միւս կողմէ այդ դրսեցիներ իրենց աչքին՝ տուն տեղ չունեցող թափառաշրջիկներ լինելով, անոնց վրայ խեթ աչքով կը նայէին. երիտասարդութիւնը, որի ստուար մեծամասնութիւնը երկրին մէջ չլինելով, մի քանի ցանցառ ներկայացուցիչներ միայն ունէր այնտեղ, նա ալ փայլուն յոյսերի չուտով իրագործուիլը չտեսնելով և դըրսեցիների սկզբնական սխալներէ վրդովուելով, սկսած էր հեզնել անոնք և ըսկեպտիկ դառնալ։ Եթէ չհաշուենք Հաֆթուանցի մի քանի պատանիներ, որոնք իրենց հասակի պատճառով աւելի տրամադիր էին ոգևորուելու, և որոնք իրենց հայրերի դժգոհութեան հակառակ սեռնուիլ կըփափաքէին օտարական կաչախների հետ, Սալմաստը մի անտարբեր, եթէ չասենք թշնամի, հող էր նորեկների համար։

Յետադարձ շրջան մ'էր այդ ժամանակ Սալմաստի համար։ 91 թուականին, դրսեցի երիտասարդների անսովոր թըւով գալը, շարժումները, զրոյցները, գոյցերը, թեմական տեսչութեան պաշտօնի մը ստեղծուիլն, վանք մը վերականգնելու ջանքերը, մի անսովոր ոգևորութիւն առաջ բերած էին Սալմաստի մէջ և տեղացին ենթարկելով դրսի մղման, ինքն ալ կերեւցունէր թէ կը մասնակցի շարժման։ Բարեգործական Ընկերութիւն մը հաստատուեցաւ, այլ և այլ գիւղերի իրար միութեան կապ, հանգանակութիւններ եղան վանքի համար, օտարականներին հիւրասիրութիւն ցոյց տրուեցաւ, բայց երբ ադոնց վրայ դրուած իրաւացի կամ անիրաւ յոյսերը չիրագործուեցան և ժողովուրդը ադոնց մի քանի սխալներէ նիւթական վնասներ կրեց, իսկոյն ադոր տրամադրութիւնը փոխուեցաւ։ Եկաւ 93-ի դժգոհ կամ անտարբեր վիճակը. Բարեգործական Ընկերութիւնը այլ ևս լուծուած էր, վարժարանները աւելի վատ դրութեան վերադարձած, թեմական տեսչութենէն ալ կրթական մի լաւ հետք չէր մնացած։ Միւս կողմէ Դավրէժի առաջնորդական աթոռը թափուր կը մնար. տեղակալ նշանակուած ծերունի Խաչատուր վարդապետի թոյլ պաշտօնավարութիւնը կատարեալ հակապատկերն էր հանգուցեալ Մխիթարեան սրբազանի տենդոտ և շըռնդալից գործունէութեանը։

Սալմաստի հայը մի տարի հասարակական գործունէութեան հոսանքի մէջ ձգուելով լողալէ ետք, յոգնած, վախցած դէպի ափը շտապեր և ցամաք ելնելով, իր անհասական կղզիացած կեանքին մէջ քաշուեր, կծկուեր էր։

Կանգնեցունել այդ յետադարձ շարժում, ժամանակակից գաղափարներին և շարժումներին հաղորդակից անել Սալմաստի և մօտիկ գաւառների անտես առնուած հայութիւնը, ներգործական մի դեր առնելու վարժեցունել զինք հանրային գործի մէջ և վերջապէս տեղացիների ու դրսեցիների միջև մտերմութեան, գործակցութեան պայմաններ ըստեղծել, ադոնք պիտի լինէին ի հարկէ գիտող և զգացող գործիչների անմիջական հոգածութեան առարկայ։ Երկրին այդ վիճակ ինձ ալ պարտաւորեցուց կանգ առնել այնտեղ առ ժամանակ և իմ բաժին բեռ վերցունել այդ ծանր աշխատութեան մէջ։

—

Այն գործ, որ կարող էր այն ժամանակ, և դեռ այժմ ալ, անմիջական յարաբերութեան մէջ դնել դրսեցին տեղացու հետ՝ կրթական գործն էր. այդ թուականին չափէ աւելի երեսի վրայ թողուած էին վարժարանները և Կովկասէն եկած ուսուցիչները կենդրոնացած Դավրէժի մի վարժարանի մէջ, իրենց ամբողջ արձակուրդին միայն կը տեսնէին Սալմաստը։ Կրթական գործն ալ ընդհանուր յետադարձ վիճակի հետևանքը կը կրէր։ 91—92 թուականին, նախակրթական ուսում, բայց եռանդ ունեցող գոնէ 2-3 երիտասարդներ Հաֆթըւանի և Կալասարի վարժարաններին կենդանութիւն մը կուտային, բայց 93-ի մէջ ադոնք ալ չկային. Դավրէժի Մէր ընկերութիւնն այդ քաղաքի միսիոնարական վարժարանէ աւարտած մի երիտասարդ իր ծախքով ղրկած էր Մահլամ գիւղը, բայց 92—93-ի շրջանէն ետք այդ նպաստ ալ չէր կրնար շարունակել, 7 գիւղերի մէջ վարժարաններ կային բաց, բայց ադոնցմէ Մահլամինը, ինչպէս և Սավրայինը պիտի գոցուէին, տեղացիները չուզելով տարին 80 ռուբլի վճարել վարժապետին։ Այդ բոլոր վարժարանների մէջ միդասեան վարժարանի ուսման ընթացքէն ալ պակաս մի ընթացք կը շարունակուէր. ուսուցիչները իրենք, տարրական ուսում, ոմանք մի քիչ աւելի բարձր նախակրթութիւն ունէին. որոշ թոշակ չկար նշանակուած, առհասարակ խանութի պէս կը նայուէր ուսումնարանը և ամեն շաբթու աշակերտներ կրնային աւելնալ և պակսիլ, իրենց եկած ամսի համար միայն 15—25 կոպէկի մօտ ամսական վճարելով։ Այդ ժամանակ 260 կը լինէր բոլոր Սալմաստի աշակերտների թիւը, ամենէն շատ յաճախուած ձմեռնային ամիսը. Զատկէն ետք կը ցրուէին։ Միջին հաշուով վեց ընտանիքի վրայ 1 տղայ կար վարժարան եկող։

Կային բացուած ամերիկեան-երիցական միսիօնարութեան և կաթոլիկ միաբանութիւնների 5 նախակրթարաններ, երկուսը գիշերօթիկ, բայց դեռ այդ առաքելութիւններ իրենց գործունէութեան սկզբին մէջ էին, 10 տարի հազիւ լինելով իրենց Սալմաստ գալը։

Սակայն ի՞նչպէս և ի՞նչ միջոցներով սկսել Սալմաստի կրթական վիճակի բարեփոխումը և բարձրացումը։ Սալմաստ գաւառը հայաբնակ քաղաք կամ մի մեծ կենդրոն չունի. հայերը գիւղերի մէջ կապրին, 20 վերստ երկայն 15 վերստ լայն տարածութեան մը վրայ փռուած, 1504 տուն լինելով ընդամենը, 28 գիւղերի մէջ, որոնցից 12-ը միայն 40 տունէ վեր հայ բնակիչ ունին, իսկ մնացածները 5—20 տուն ունին, խառն՝ թիւրք, քիւրդ, ասորի տուների հետ։ Այդ ցրիւ վիճակ ի հարկէ երբէք չէր նպաստեր ոյժեր գոնէ մի տեղ հաւաքելու և մի լուրջ բան անելու։ Յիշեալ 12 գիւղէն դուրս, միւս փոքր գիւղերի մէջ վարժարանների խօսք չէր կրնար լինել, սակայն 40 տնէ աւելի բազմամարդ գիւղերն գոնէ ունէին նաև մի պատրաստ նիւթական ոյժ, կրթական աւելի բարձր մի հիմնարկութեան համար։

Սալմաստի ոչ մի գիւղի եկեղեցին իր համար աչքի զարնող դրամագլուխ և հասութաբեր կալուածք չունի. բոլոր 15 եկեղեցիների դրամի գումարը 1600 րուբլիէն չանցնիր, մաս մը պատրաստ, մաս մ'ալ անորոշ տեղեր. իսկ արտ, պարտէզ, բոլորը միասին 50 րուբլի է, աւելի տարեկան հասոյթ չեն բերեր։

Դրամագլուխներ չլինելով, կը մնար յոյս դնել գիւղացիների աջակցութեան վրայ, իսկ ադոնց տալիքին վրայ մի գաղափար կազմելու համար, կը բաւէ ցուցնել որ Հավթուան (310 տուն զուտ հայ) ամենամեծ գիւղը, ամենաշատ ըրուած տարին, 80 թումանէն (150 րուբլի) աւելի չէ տուած վարժարանի, այդ գումարն ալ երկու ուսուցչի վրայ բաշխելով. Փայաճուկ (226 տուն զուտ հայ) 70 թուման տուած է երկու ուսուցչի, աշակերտների ամսական տուրքերով, Մահլամ (176 տուն զուտ հայ) տարեկան 40 թուման ալ չէր կրցած տալ Մէր ընկերութեան՝ յղած ուսուցիչը պահելու համար, Սավրա՝ նոյնպէս, Կալասար (վաճառականների գիւղը, 45 տուն զուտ հայ) 100—120 թուման ծախք ըրած էր 91—92 թուականներին՝ իր վարժարանի մէջ երկու ուսուցիչ պահելով, 93-ին 40-ի իջեցուցած էր այդ ծախք, սակայն նա կրնար և յօժար էր դարձեալ տալու առաջինին չափ։ Ուրեմն բոլոր Սալմաստ 330 թուման (մօտ 600 րուբլի) տարե-

բաւականութիւն տուող զեկուցումների մէջ յիշատակուած դժգոհութիւններին։

—

Կ. ՊՈԼՍԻՑ մեզ գրում են. «Մեր խնդիրը վերստին սկսաւ իւր գլուխը ցոյց տալ իւր բունից, շաբաթ օր՝ 24 Յունիս, երեք դեսպանք վերջնագիր մի տուել են Բ. Դրան 10 օր պայմանաժամով, առանց փոփոխութեան նախկին ծրագիրն ընդունելու, վասն զի նոր նախարարապետն (Սալիսպուրի) եւս նոյն կամքը յայտնել է, թէ օսմանեան դեսպանին հետ խօսելով ի Լօնդօն և թէ ատ հեռագրելով։

Սասնոյ քաջարանց մնացորդք անօթութենէ և սովէ ի մահ կը մատնուին, և սոսկալի բան, որ կառավարութիւնը սուտ կը հանէ զայն, այն ինչ պատրիարքարան թուղթ եկած և յականէ յանուանէ նշանակուած է սովամահ եղելոց անձերն։ Ազգային վարչութիւնն որոշեց թաղէ թաղ հանգանակութիւն անել ս. Պատրիարքի կոնդակաւ և ժապաւինեալ տեղրակներով, Բ. Դուռը լսելով զայս՝ մարդասիրաբար կը գրէ ի պատրիարքարան, թէ հարկ չկայ այդպիսի հանգանակութիւն անելու, քանզի Վեհ. Սուլթանը իւր հպատակաց պէտք եղած օգնութիւնը կը հասուցանէ. բայց ս. Պատրիարքը ըստ որոշման կրօնական և քաղաքական ժողովոց պատասխան գրեց, թէ մեզ համար շատ տխուր ստուգութիւն է՝ որ Սասնոյ հայք սովամահ կը լինին, և ահա ձեզ կը ներկայացունեմք այդ թշուառների անուններն, մեր կրօնական պարտաւորութիւնն է այդ անօթիններուն հաց, ծարաւիներուն ջուր և մերկերուն հագուստ մատակարարել, ուստի կը խնդրեմք որ կառավարութիւնն էլ իւր շնորհքը չզլանայ նոցանից, և անընդհատ կը շարունակուի հանգանակութիւնը։»

—

Կ. ՊՈԼՍԻՑ հեռագրում են. «Զերնոմ. Վեստնիկին».— Բ. Դուռը ամբողջապէս զբաղուած է մակեդոնական ապստամբութիւնը ճնշելու գործով, որ խրախուսւում է հարեւան փասսալ իշխանութիւնների կողմից։ Այս հանգամանքն էական ազդեցութիւն է ունեցել հայկական խնդրի լուծման վրայ։ Պետութիւնները համառ են իրենց պահանջների մէջ, անկասկած է, որ Դուռը ստիպուած կը լինի ենթարկուել նրանց։

—

ԴՐԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՀԵՌԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

1828 Թուին իշխան Մետտերնիխն ասաց.

«Ես գիտեմ և դրականապէս համոզուած եմ, որ փոթորիկը հեռացնելու և պետութեան գոյութիւնը պահպանելու միջոցները տակաւին սուլթանի ձեռքին են, բայց ես նոյնպէս գիտեմ, որ նա նրանցից չի օգտուիլ, նա խորհուրդների չի լսում. հետեւաբար ոչ թէ խորհուրդները, այլ աղէտները կարող են այդ պետութեան վիճակը որոշել»։

Այս խօսքերի մէջ այնքան թափանցութիւն, այնքան ժամանակակից ճշմարտութիւն կայ, որ կարծէք հէնց երէկ է ասուած, կարծէք հէնց հայկական խնդիրն է եղել այդ խօսքերն արտասանելու շարժառիթը։

Երբ յունական խնդիրը բարձրացաւ, օսմանեան պետութիւնը չկամեցաւ իւր քրիստոնեայ հպատակների մարդկային իրաւունքները ճանաչել, չուզեց նրանց տարրական պահանջներին գոհացում տալ. կատարելապէս նրա ձեռքին էին բոլոր միջոցները, որոնցով կարող էր փոթորիկը հեռացնել։ Բայց նա չօգտուեց այդ միջոցներից։ Եւ ինչ եղաւ հետեւանքը։ Եթէ Թիւրքիայի այժմեան դիպլոմատներն այդ մոռացել են, մենք չենք մոռացել։

Ապա Բալքան թերակղզու սլաւոն ազգերի խնդիրը բարձրացաւ։ Եւրոպան բարեկարգութեանց այն մինիմումը պահանջեց, որով կարելի էր մասամբ ապահոված համարել Թիւրքիայի հպատակ սլաւոն ազգերի կեանքը, գոյքը, պատիւը։ Թիւրքիան չուզեց յետ նայել, չուզեց անցեալի փորձից օգուտ քաղել. բաշիբոզուքների խումբեր տարածելով Բուլղարիայում սկսեց սարսափելի կոտորած։ Եւ վերջն ստիպուած եղաւ ոչ միայն այն տալ, ինչ որ սկզբում պահանջում էր Եւրոպան, այլ շատ աւելի։ Դրա հետ միասին նա սլաւոնագարման ահագին ծախսեր ունեցաւ, մեծ մասամբ պարտքի տակ ընկաւ, պետութիւնը ֆինանսապէս բոլորովին քայքայուեցաւ։

Հէնց այդ ողորմելի դրութեան մէջ Թիւրքիայի առաջը դրուեցաւ հայկական խնդիրը։ Եթէ փոքր ինչ խոհեմութիւն, աչալրջութիւն ունենային Դրան դիպլոմատները, եթէ նրանք ընդունակ լինէին մտաւոր անցեալից խրատուելու, պատմութեան տուած դասերին ուշ ու միտ դարձնելու, վերջապէս եթէ իրանց պետութեան իրական շահերն ըմբռնելու կարող լինէին, խոկոյն եթէ պիտի վերջացնէին այդ խնդիրը։ Պիտի վերջացնէին կատարեալ հնարաւորութիւն տալով հային՝ սուլթանի գերիշխանութեան տակ իւր սեպհական հայրենիքի վրայ եւրոպական քաղաքակրթութեան բարիքները վայելելու։

Այդ էր պահանջում իրերի դրութիւնը, առողջ դատողութիւնը և Օսմանեան պետութեան շահը։

Բայց ինչ արին Թիւրքիայի դիպլոմատները։

Հէնց որ գլուխ բարձրացրեց հայկական խնդիրը, նրանք որոշեցին բնաջինջ անել հայերին և դրանով ազատուել հայկական խնդրի գլխացաւանքից։

Եթէ մինչև Բեռլինի դաշնագրութիւնը սպանութիւնները, կողոպուտը, թալանը, ժողովրդին հարստահարելը, նրա ընտանեկան և հասարակական սրբութիւնները պղծելը անկարգ և անկերպարան կերպով էր կատարւում, այժմ սկսեցին այդ ամեն չարիքները որոշ սիստեմի ենթարկել։

Ցայտնի չարագործներ, որոնք ամեն մի փոքր ի շատ բարեկարգ տէրութեան մէջ կախաղան կը հանուէին կամ հեռաւոր, անմարդաբնակ տեղեր ցմահ տաժանակիր աշխատանքի կըդատապարտուէին, Հայաստանում կառավարիչներ և դատաւորներ նշանակուեցան։

Տէրութեան խրախոյսներով և օժանդակութեամբ քուրդերից զինուորական գնդեր կազմուեցան, որոնք ի պաշտօնէ կոչուած են հայերին բնաջինջ անելու։

Հարկերը դժոխային կերպարանք առացան. դժոխային կերպարանք առացան երկրի մէջ տիրող բոլոր կարգերը։

Եւ ինչ է այսօր այդ թշուառ երկրի դրութիւնը Բեռլինի դաշնագրի ստորագրելուց 17 տարի յետոյ. մի դրութիւն, որպիսին չէ տեսել ընդհանուր պատմութեան մէջ ոչ մի երկիր, մի դրութիւն, որպիսին չէ տեսել նոյն իսկ այդ ժողովրդի տարագրութիւնը։

Կոտորւում են, կողոպտւում են, անարգւում են, բանտարկւում և աքսորւում են, որոնք կարող են, փախչում են հայրենի երկրից. փախչում են, ինչպէս մարդ իւր սեպհական տնից կը փախչի, երբ այն՝ հրդեհով բռնուի։ Իսկ երբ պանդխտութեան մէջ հայրենիքի կարօտը դէպի յետ, դէպի հայրենի մոխրակոյտներն է քարշում նրանց, արդէն սահմանն անցնելիս՝ նրանք չարաչար մահուան են արժանանում։ «Հայրենիքից կարող էք հեռանալ, բայց հայրենիք վերադառնալ երբէք», ասում է նրանց Թիւրք կառավարութիւնը։

Եւ այսպէս վարւում են այն աշխատասէր հայ ժողովրդի հետ, որին շատ անգամ հեռաւոր թագաւորներ ու իշխաններ ընդարձակ իրաւունքներ և արտօնութիւններ տալով իրանց երկիրներն են հրաւիրել, արհեստներն ու վաճառականութիւնը զարգացնելու նպատակով։

Այդպիսի դրութեան մէջ Սասունի արհաւիրքը բացառիկ երեւոյթ չէ, այլ տիրապետող կարգերի հարազատ ծնունդը։ Հինգ հարիւր տարի է, և ամեն օր Հայաստանում Սասուն կայ՝ մեծ կամ փոքր ծաւալով։ Սասունը հրդեհուող հայ երկրից բարձրացած բոցեղէն լեզուներից մէկն էր՝ գուցէ միայն ամենաբարձրը, ուստի և գրաւեց Եւրոպայի ուշադրութիւնը։

Եւ ահա գալիս նախընթաց դէպքերն են կատարւում։ Ցերեկուայ լոյսի պէս պարզ է, որ հայկական խնդիրը վաղ թէ ուշ մի ծանր փոթորիկ պիտի բարձրացնէ Օսմանեան պետութեան գլխին։ Այդ փոթորիկը կը բարձրանայ նոյն իսկ այն դէպքում, եթէ այսօրուան ռէֆօրմներն ընդունուին առանց եւրոպական իրական և լիակոր վերահսկողութեան։ Եւ տակաւին Դրան ձեռքին են այն բոլոր միջոցները, որոնցով կարելի է հեռացնել փոթորիկը։ Բայց նա չունի այն քաղաքական հասունութիւնը, որ կարողանայ օգտուել այդ միջոցներից։ Երկինքը զրկել է նրան այդպիսի հասունութիւնից, խլելով այն բոլոր չարագործութիւնների պատճառով, որոնք կազմում են Օսմանեան պետութեան պատմութիւնը։

Եւ այժմ զուր են Դրան ապարարումները, թէ ինքն սկզբունքով ընդունում է հայկական ռէֆօրմները, թէ Ձաքիր-փաշային ընդհանուր նահանգապետ է նշանակում։ Դրանցով Դուռը ցանկանում է Եւրոպային հանգստացնել, իսկ Հայաստանում բնաջինջ անելու քաղաքականութիւնն աւելի հմտութեամբ առաջ տանել։ Դարձեալ քաղաքական տհասութիւն, որովհետև եթէ նոյն իսկ դրսից չգայ փոթորիկը, նա անշուշտ ներսից կը բարձրանայ։ Հայաստանում համբերութեան բաժակը լցուած է. օրն այնքան ճնուած է, որ պայթիւնն անկասկած է պատուում։ Z.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Յուլիսի 1-ից մինչև յունվարի 1-ը „Արձագանքին" բաժանորդ գրուողը պէտք է հասուցանէ 6 ռուբլի։

«ԱՐՁԱԳԱՆՔ»-Ի ՀԵՌԱԳԻՐ

—

ԲՈՐԺՈՄ, 4-յուլիսի. Նորին Վեհափառութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը յուլիսի 1-ին առաւօտեան բարեհաճեց մեկնել «Նիկօլայ» շոգենաւով Թէօդոսիայից։ Բարի եղանակ եղաւ։ Մեծ հասարակութիւն էր ժողովուել։ Կերչի նաւահանգստում Ամենայն Հայոց Հայրապետին դիմաւորեցին քաղաքապետը, ոստիկանապետը, խուռն բազմութիւն։ Հայ հասարակութիւնը աղ ու հաց մատուցեց։ Ամսոյս 3-ին, $3^1/_2$ ժամին շոգենաւով Փօթի ժամանեց։ Նաւամատոյցին Նորին Սրբութեանը դիմաւորեցին կառավարութեան ներկայացուցիչները, բազմաթիւ ժողովուրդ, քաղաքային ինքնավարութեան կողմից ներկայացուցիչներ և ամբողջ հայ հասարակութիւնը։ Քաղաքագլուխը մատուցեց Նորին Վեհափառութեանը մի ծաղկեայ փունջ, իսկ հասարակութիւնը աղ ու հաց։ Վաղօրօք շքեղ կառք էր պատրաստուած, որով Վեհափառը երկաթուղու կայարանը գնաց։ Նորին Օծութեանն հետեւում էր խուռն բազմութիւն. օդը հոծ էր «կեցցէ» աղաղակներով։ Վեհափառն օրհնեց ժողովրդին և Հայոց եկեղեցի գնաց։ Կարճառօտ մաղթանքից յետոյ Նորին Սրբութիւնը խմատալից քարոզ խօսեց. օրհնեց, խրախուսեց Իւր հօտին։ Այդտեղից անթիւ բազմութեան ուղեկցութեամբ «կեցցէ»-ներով պ. Ջալալեանի տուն գնաց։ Պ. Ջալալեանի տանը Վեհափառի և Նրա շքախմբի համար վաղօրօք պատրաստութիւն էր տեսնուած։ Այսօր գիշերուայ 1 ժ. 5 րոպէին Նորին Վեհափառութիւնը ուղևորուեց դէպի Բորժոմ։ Միխայլովում ընդ առաջ էին եկել բազմաթիւ անձինք։ Բորժոմի կայարանում պալատական կօնւօրի կառավարիչը ներկայացաւ Նորին Վեհափառութեանը և խնդրեց իջեւանել «Կավալերսկի» կոչուած ապարանքներում։ Վեհափառն ուղևորուեց եկեղեցի, ուր աղօթք կատարեց և օրհնեց ժողովրդին, որի բերկրանքն անսահման է։

* * *

«Կ ի լ ի կ ի ո յ Ա թ ո ռ ո յ ն կ ա թ ո ղ ի կ ո ս ա կ ա ն ը ն տ ր ու թ ի ւ ն ը, գրում են մեզ Պոլսից, կատարեցաւ կանոնաւորապէս յանձին Գրիգորիս եպիսկոպոսի Ալէաթճեան, մի քանի Սսոյ միաբան եպիսկոպոսներ, որք աքսորանքէ վերադարձած ի Պոլիս կը գտնուին, բողոքագիր կը տան Բ. Դրան՝ թէ այդ ընտրութիւնն ապօրինաւոր է, քանզի իրենք մասնակցած չէին (բանտէ՞ն—) այդ ընտրութեան, և թէ ապօրինաւոր է Եջմիածնի եպիսկոպոս մի Սիսի կաթողիկոս ընտրել... Բ. Դուռն ալ ուրախանալով այս Բրգիչոյների վատութեան վրայ, կը գրէ ի Պատրիարքարան նոցա բողոքի մասին, բայց այնպիսի պատասխանն մի ստրուկցաւ՝ որ Բ. Դուռը ինքն էլ սիրտ զարմանայ և ափշի. որովհետև 1871-ին Սսոյ Մկրտիչ կաթողիկոսին ընտրութեան պայմաններն մեծ եպարքոս Ալի փաշայի գրաւոր հրահանգաց համեմատ եղած է, որոյ դէմ բնաւ աւելիք չունենար Բ. Դուռը, և պիտի խայտառակուին այդ ոգէտ, ապերասան եպիսկոպոս անուանեալք։»

* * *

Փօթից ուղեկցում է Նորին Վեհափառութեան Թեմիս առաջնորդ Գէորգ արքեպիսկոպոսը։

* * *

ԿԵՐԱՍՕՆԻՑ մեզ գրում են. «Ռուսիա երթալու համար հայերին անցագիր տալը բոլորովին արգելուած է»։

* * *

Յուլիսի 3-ին Բորժոմ տանող երկաթուղու ամարային գնացքը լի էր Թիֆլիսի հասարակութեան ամեն դասակարգի բազմաթիւ ներկայացուցիչներով, որոնք ուղևորուել էին քաղաքից Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին դիմաւորելու։

* * *

ՄԽԻԱՅԼՈՎԻՑ մեզ հաղորդում են որ յուլիսի 3-ին այնտեղ է ժամանել Շամախու թեմի առաջնորդ Մակար եպիսկոպոսը Նորին Վեհափառութեան դիմաւորելու։

* * *

ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ մեզ գրում են.

«Նորին Վեհափառութեանն ընդունելութեան առիթով կազմուած յանձնաժողովը եռանդագին պատրաստութիւններ է տեսնում արժանավայել կերպով Նրան ընդունելու։ Նորին վեհափառութեան իջեւանելու համար պատրաստւում է Կարապետեան դպրոցը։ Դպրոցի բակում, նոյնպէս և քաղաքի մուտքում— ձիրիթմէյդան հրապարակում շքեղ կամարներ են շինւում։ Յուլիսի 2-ին կայացաւ ժողով, ուր ընտրուեցան երեք պատգամաւոր Նորին Վեհափառութեանը Բորժոմում ընդառաջելու և ուղեկցելու Նրան մինչև Ախալցխա։ Ընտրուած պատգամաւորներն են. պ. պ. Կարապետ Մարութեան, Առաքել Մելքոնեան, Ցարութիւն Աղնաւուրեան։ Ժողովին ներկայ էին և հայ կաթոլիկները. սրանք նոյնպէս ցանկութիւն յայտնեցին իրանց միջից մի պատգամաւոր ընտրելու և ուղարկելու նրան իրանց կողմից Նորին Վեհափառութեանն ընդառաջելու և Նրա գալուստը շնորհաւորելու»։

* * *

Կ. ՊՈԼՍԻՑ մեզ գրում են հետեւեալը.

«Ի տօնի ս. Թարգմանչաց Իզմիրեանց կտակի մրցանակի 45 օսմանեան ոսկին յատկացաւ Գիւտ քահ. Աղանեանցի աշխատասիրած «Սիմէոն կաթողիկոսի յիշատակարանին (Դիւան Հայոց պատմութեան, գիրք Գ.) առաջի հանգիստաւոր ժողովելոյ ընդ նախագահութեամբ ս. Պատրիարք Հօր»։

* * *

«Զերնոմորսկ. Վեստնիկին» Պետերբուրգից ուղղուած հեռագրից երեւում է, որ խնդիր է յարուցուած Բաթումի քաղաքապետութիւն հաստատել, որով և Բաթումը ինքնուրոյն վարչական մարմին դարձնել։

* * *

«Բիրժ. Վեդոմոստի» լրագրից քաղելով հաղորդում ենք դ ե ղ ա տ ն ա յ ի ն ն ո ր կ ա ն ո ն ա գ ր ու թ ի ւ ն ը։ Դեղատնային նոր կանոնադրութեան ծրագիրը, որ զանազան քաղաքների դեղատնային ընկե-

---

կան Թոշակ կուտար 7 վարժարանի 260 տղայի համար, 10 ուսուցչի վրայ բաշխելով։ Միսիոնարական վարժարանների գալով, անոնք դպրոցական Թոշակ չէին պահանջեր աշակերտներէ, ձրի գիրք և Թղթեղէն ալ կուտային անկարողներին։

Մի կողմէ Սալմաստի մէջ որքան ալ ապրուստ աժան լինէր, սակայն և այնպէս դրսեցի ուսուցիչների համար քաղաքէն քիչ կամ բնաւ զանազանութիւն կունենար ծախքը. իսկ տեղացի ուսուցիչ գրեթէ չկար, կային տարրական ուսում ունեցողներ, բայց ասոնցմէ մի օգուտ չէր կրնար սպասուիլ, իրենց մէջէն միայն 1—2 երիտասարդական տարիք ունեցողները կրնային յոյս տալ թէ կրնան մի բան սովորել և մի բանի պէտք գալ։ Ուրեմն պէտք էր արտասահմանէն ուսուցիչ գտնել, բայց կարելի՞ էր անոնց ապրուստ ապահովող դրամ գտնել երկրին մէջ. վերի թիւերը ցոյց կուտան թէ այդ շատ կասկածելի էր։

Իսկ Դուբէժը, Առաջնորդականի առաջնորդարանը, պիտի հարցունեն ոմանք, միթէ չէին կրնար օգնել.—Անոնք ալ դժբաղդաբար նիւթական լայն վիճակի մէջ չեն եղած. Առաջնորդարանը իր սովորական հասոյթներով իր ծախքերը հազիւ թէ գոցէ. Դուբէժի երկու վարժարաններն ալ արտակարգ միջոցների ստիպուած են դիմել իրենց տարեկան բացը գոցելու համար։

Գործերի այս դրութեան մէջ յայտնի կերեւի որ արդէն եղած նիւթական միջոցներն ինքնին չէին կրնար որ և է մի բարեփոխութեան հիմ լինել։

—

Կրթական վերածնութեան շարժումի բաւալին կրնար ուրեմն գտնուիլ կրթութեան կամաւոր զինուորների մօտ. այդպիսի զինուորներ, չարքաշ ապրուստով բաւականացող առաքեալներ միայն կրնային առանց նիւթական միջոցների նուազութիւնը նկատի առնելու, գործը սկսել, և բարեբաղդաբար Սալմաստը ունեցաւ մի քանիսը։

Այդ Թուականին, 93-ի աշնանը, կըրցայ գտնել երկու երիտասարդներ, միջնակարգ վարժարանէ ելած, որոնք յանձըն առին առաքելութիւնը սկսել։ Ահա ադոնց գործունէութեան առաջ բերած վստահութիւնը տեղացիների վրայ նորէն եռանդի վերսկսում պատճառեց և դանոնք մեծ կրթական գործին մի կազմակերպութիւն տալու։ Վեց ամիս անցնելէ ետք, Սալմաստի գլխաւոր գիւղերի ներկայացուցիչները, 24 փետրվարին, կրթական գործի առիթով, իրենց մէջ միութեան մի կապ հաստատեցին և միաբան որոշումով Թեմական տեսչութեան պաշտօն մը իրենց կողմէ հաստատելով, այդ պաշտօնն ալ ինձ յանձնեցին Թեմական Առաջնորդի վաւերացումով։

94 մարտէն—95 փետրվարի տարեկան տեղեկագիրս հաղորդած եմ Թեմական առաջնորդ Գերապ. Սուքիաս Արքեպ. Պարգեւեանցին և տեղը կը համարիմ յիշել որ Սրբազանը իմ կրթական ամեն ձեռնարկների քաջալերող հանդիսանալու և իր բարոյական ազդեցութեամբ արգելքներ, որքան կարելի էր, հարթելու մասին, ամեն առիթով յօժարամտութիւն ցոյց տուաւ։

94—95 տարեշրջանին, Սալմաստ իր ուսուցիչների մէջ ունեցաւ 3 միջնակարգ կրթութիւն ստացող, 5 երկդասեան ուսումնարանի ընթացքի ատրճան ուսում ունեցող, մնացածներն 8 անձ, տարրական ուսման տէր։ Կրթական տարեկան ծախքը 950 Թումանի բարձրացաւ, մի օրինօրդական ուսումնարան աւելցաւ, աշակերտների Թիւն ալ 420-ի հասաւ։ Դպրոցական շէնքերի, նորոգութեան, կարասիքի համար ժողովուրդը տուաւ 400 Թումանի մօտ մի գումար *)։ Վարժարաններէն՝ Հավթուանինը 5 տարուան դասընթաց ունի, երկդասեան ուսումնարանի ծրագրին վրայ ունենալով Հայաստանի պատմութեան, Հայաստանի աշխարհագրութեան և մայրենագրելի դասերը։

—

Ես այստեղ յարմար չեմ համարեր աւելի երկար գրելու այդ շրջանի մէջ ձեռք բերուած արդիւնքի վրայ և կը Թողում որ ապագան աւելի որոշ ճշդէ ադոր իրական արժէքը իր բարոյական և ուսումնական հետեւանքների մէջ. սակայն հարկ կը համարեմ մի քանի տող աւելի գրել, ցուցնելու որ այդ Թըւանշաններն իսկ ոչ բաւական են Սալմաստի համար և ոչ իսկ այդքանը ապագայի համար ապահովուած։

Սալմաստի 28 հայաբնակ գիւղերի մէջ 8957 շունչ հայ կայ 1895-ի վիճակագրութեանս նայելով. այդ Թուի մէջ 780 մանչ և 505 աղջիկ տղայներ կան 8—14 տարեկան հասակի, որ նախակրթութեան տարիքն է. այդ երկուսի գումարը 1285 լինելով, կը տեսնուի որ դպրոցական հասակի տղայների միայն մէկ երրորդը ուսումնարան կը յաճախէ. նոյն իսկ 40 տնէ աւելի հայ ունեցող 12 գիւղերի՝ 8—14 տարեկան հասակի տղայներէն 600 տղայ (դուրս հաշուելով նաև միսիոնարական վարժարանների մէջ այդ շրջանի մէջ յաճախող 60—70 տղայները) կը մնան առանց ուսման, այլ և այլ պատճառներով. մի տեղ վարժարան չկայ, մի ուրիշ տեղ վարժարանի սրահներն և կարասիք անբաւական են նոր տղայ ընդունելու, շատ տղայներ ալ ոչ թէ Թոշակ տալ, Թղթեղէն և գրքի դըրամ ալ տալ չեն կրցած կամ չեն վարժուած տալու և չեն գար վարժարան։ Ա՛լ չենք խօսիր Որմիոյ գաւառին 800 տուն և Խոյի 250 տուն հայ բնակիչների մասին, ուր ամեն մէկ գաւառին միայն մէկ միդասեան վարժարան կայ։ Որմիոյ մէջ վիճակը աւելի եւս ցաւալի է անով, որ հայերի մի մեծ մասը իր լեզուն մոռցած, քահանային հետ, եթէ ունի, մէկտեղ Թրքերէն կը խօսի։

Մենք տեսինք նաև որ ներկայ եղածն ալ ապահովուած չէ գալ տարիներ ունենալ Սալմաստի մէջ. այժմ ինչ որ կը լինի, ուսուցիչների անհատական զոհաբերութեան վրայ հիմնուած է. ադոնց ամենէն բարձր Թոշակ տարեկ. 120 ռ. է. և եթէ եղածներն ալ սրեն, նոյն իսկ իրենցմէ անկախ մի պատճառով չկարենան շարունակել իրենց պաշտօն, այդ գումարով ուսուցիչ հրաւիրել ուրիշ տեղէ անգործնական մի հրաւէր կը լինէր։ Տեղ տեղ ալ ուսուցիչը օգնական չունենալով, իր կարողութենէ վեր բեռ ստանձներ է, մի բան որ մէկ երկու տարիէն աւելի չկրնար շարունակուիլ, առանց ուսուցչի առողջութեան վրայ ծանր հետեւանքներ թողնելու։

Ժամանակ չէ՞ ուրեմն, որ Կովկասի և արտասահմանի մէջ այն անձեր և հիմնարկութիւններ, որոնց փափագ կամ բարոյական պարտականութիւնն է՝ բնիկ երկրի մէջ, քաղաքակրթութենէ հեռի անկիւններն մնացող իրենց արիւնակիցների վերակենդանումը ձեռք երկնցունել, այդպիսիները փութան նպաստել, օգնել անհատների սկսած գործին, քանի դեռ այդ երկրի մէջ կրթական գործի համար արտաքին դժուարութիւններ չկան։

Օգնելու շատ եղանակներ կան. կարելի է դասագիրք և Թղթեղէն ուղարկել աղքատ ուսանողներին բաշխելու, դըպրոցական դասական առարկայներ նուիրել (դասագրքերի համար ի հարկէ օգտակար կը լինէր որ նուիրատուներ մի երկտողով նախապէս դիմէին, Թեմական տեսչութեան ի Սալմաստ և իմանային այն դասագրքերի անունները, որոնք յարմար կը լինէին Սալմաստի վարժարաններին և միևնոյն ժամանակ անկէ կըմանային ում յանձնել, իրենց աւելի մօտիկ մի տեղի, մի անձի)։

Նոյնպէս եթէ կան այնպիսի կրթասէր անձեր, որոնք ուզեն այս կամ այն գիւղի վարժարանին մասնաւորապէս նպաստել, կամ մի առանձին վարժարան պահել իրենց հաշուին (մէն մի միդասեան վարժարանի համար Սալմաստի, Որմիոյ և Խոյի մէջ 160 ռուբլի կը բաւէ, չհաշուելով շէնքի և կարասիքի ծախքը), այդ բանի համար ես կարող եմ դիմել Թեմական-տեսչին և իրենց ուզած աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ ստանալ։

Իսկ ամենէն աւելի ներկայի զգալի պահանջն է ունենալ Սալմաստի մէջ մի կենդրոնական վարժարան. եղած վարժարաններէ մին, օրինակ Հավթուանինը, որ ամենէն յառաջացածն է 2 դասարան եւս բարձրացունել և այդ կերպով ունենալ բուն իսկ Սալմաստի մէջ մի հիմնարկութիւն, որ տեղացիներէ գիւղական ուսուցիչներ պատրաստէ, որոնք իբր նոյն երկրացի, մօտ ապագայի մէջ, 2—3 տարիէն, մօտակայ գիւղերի համար ուսուցիչներ կրնան լինել, աւելի աժան պայմաններով և աւելի տեւական ժամանակով։ Տեղացի ուսուցիչներ ունենալէ ետք, Սալմաստի կրթական գործը կրնայ ապահովուիլ։

Ազգիս Վեհ. Հայրապետը Իւր մասնաւոր ուշադրութիւն դարձուցեր է արդէն Սալմաստի մէջ կենդրոնական մի վարժա-

*) Այս և վերի երկու Թուերը տարեկան տեղեկագրիս մէջ յիշած Թուերէս 100-ին 5 տարբերութիւն մը կրնան ունենալ, քովս պատրաստ չլինելով վիճակագրական ցանկերը։

բուլթեանց ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ ի նորոյ քննուեցաւ, ներկայացուցիչների ցուցմունքների համաձայն մի քանի փոփոխութեան ենթարկուեցաւ, և շատով վերջնական կերպարանք ստանալով պետական խորհրդին կը ներկայացուի: Նախ յիշենք այն կանոնները, որոնք գիւղատնային նոր կանոնադրութեան մէջ սահմանուած են նոր գիւղատներ բաց անելու համար: Մայրաքաղաքներում՝ Մոսկուա և Պետերբուրգ, ենթադրուում է նախկին դրութիւնը պահպանել, այսինքն 20 հազար բընակչի համար մի գիւղատուն և մի գիւղատուն համար բաց թողած գիւղերի 30 հազար համար: Այնպէս էլ այն քաղաքներում, որոնց բնակիչների թիւը 35 հազարից պակաս է, մի գիւղատուն պիտի թողնուի՝ իւրաքանչիւր 6 հազար բնակչի և 7 հազար համարի: Այն քաղաքներում, ուր բնակիչների թիւը 30 հազարից աւելի է, ենթադրուում է մի գիւղատուն 10 հազար բնակչի և 15 հազար համարի: Վերջապէս Օդեսայի, Կիևի, Խարկովի, Վարշաւայի և Թիֆլիզի համար, այժմեան դրութեան փոխանակ, որով մի գիւղատունը 10 հազար բնակիչ և 15 հազար համար է ընկնում, ենթադրուում է այնպէս սահմանել, որ մի գիւղատունը 20 հազար բնակիչ և 20 հազար համար ընկնի: Այս քաղաքներում չափին աւելցնելը բացատրուում է նրանով, որ եկամուտները քիչ են, յաճախ ալ դակի անօգուտ է դառնում եղած դրութեան մէջ գիւղատուն պահպանել: Այս փոփոխութիւնների մէջ ուշադրութեան արժանի է և այն հանգամանքը, որ աւելի բարձր կրթական արտօնութիւն (ցենզ) է պահանջւում այն մարդկանցից, որոնք կը ցանկանային գիւղատնային աշակերտների կարգը մտնել՝ պրովիզորի օգնականի կոչումն ստանալու համար: Առաջ գիմնազիական դասընթացի չորրորդ դասարանից աւարտման վկայագիր էր պահանջւում, այժմ կը պահանջուի վկայագիր վեցերորդ դասարանից:

* *

Նորերումս Պետերբուրգի նահանգական դատարանը հաստատեց ի կատար ածելու նախկին ելեւմուտից նախարար, հանգուցեալ իսկ. գաղ. խորհ. Ի. Ա. Վիշնեգրադսկու կտակը: Հանգուցեալ նախարարը իւր բոլոր կայքը կտակել է իւր ամուսնուն ցման, առանց իրաւունքի ծախելու կամ գրաւ դնելու, իսկ նրա մահից յետոյ բոլոր ժառանգութիւնն անցնում է հանգուցեալոյ երեք դստերաց և մի արու զաւակին՝ հաւասարապէս: Հանգուցեալ Վիշնեգրադսկին, նախ Պետերբուրգի տէխնօլօգիական ճեմարանի պրոֆէսոր էր, յետոյ յայտնի էր որպէս գործիչ զանազան մասնաւոր ֆինանսական երկաթուղեաց ընկերութիւնների վարչութեանց մէջ, ապա նըշանակուեցաւ ելեւմտից նախարար: Հանգուցեալ նախարարը թողել է—առ ձեռն դրամ 173 ռ. 38 կոպ., տոկոսաբեր արժեթղթեր—818,089 ռ. 80 կ. գումարի, նոյա վրայ չստացած տոկոսք՝ 2896 ռ. և անշարժ կալուածք Կլէաէցի գաւառում:

Նահանգական դատարանը Ի. Ա. Վիշնեգրադսկու կտակը հաստատեց ի կատար ածել:

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ

III

23 յունիսի 1895.

Միակ երջանիկ բաղէն որ ես զգացել եմ Կ. Պոլսում այս օրերի ընթացքում, այդ այն է որ ես հանդիպեցի «Granvile» շոգենաւի վրայ իմ երկու ուղևոր ընկերակիցներիս՝ պ. պ. Եւգենիյ Վասիլեւիչ Զեմեսովին (Թիֆլիզի նահանգական դատարանի անդամ) և Մոսկուայի համալսարանի ուսանող Ալէքսանդր Վլադիմիրիչ Պալիբինին: «Մարդուն ճանաչիր ճանապարհին կամ թղթախաղի ժամանակ», ասում է ընկերական առածը, իսկ ես այդ մարդկանց ճանաչեցի և մենք միմեանց սիրեցինք, երբ ուղևորվում էինք Բաթումից մինչև Պոլիս: Երկու ընկերակիցներս իրենց ճանապարհը շարունակեցին դէպի Եգիպտոս և ես մնացի Պոլիս, և այն օրուանից մինչև այսօր ես օտարութեան մէջ զգացուող կատարեալ կարօտով սպասում էի դրանց վերադարձին և այսօր վերջապէս գըրկեցի դրանց «Granvile» շոգենաւի վրայ Պօլսոյ նաւահանգստում: Որքան ազնիւ են մեր ռուս բարեկամները, որոնք ընտելացել են Կովկասի հրաշալիքներին, այդտեղի պարզասիրտ և մաքուր եղբայրական զգացման, և ինչ անհագին անդունդ կայ նրանց պարզութեան, անկեղծութեան, սիրալիր ողջոյնի, զգացմունքակցութեան և տաճիկ ննջադմիտ ժպիտի և օձի խայթոցի մէջ: Իմ սիրտս լըցուեց մի անհուն բերկրութեամբ երբ եկայ շոգենաւ և տեսայ որ իմ նախկին ուղեկիցներս նոյն անհամբերութեամբ են ինձ սպասում, ինչպէս և ես իմ նրանց սպասել. բայց չեմ կարողացել իմանալ նրանց Պոլիս հասնելը, որովհետև այսօր հրաւիրուած էի Պօլսոյ Հայոց կենդրոնական վարժարանի քննութիւններին՝ տեսնելու համար թէ որքան յառաջադիմութիւն են արել այդ վարժարանի աշակերտները գրականութեան պատմութեան մէջ մեր երիտասարդ բանաստեղծ Արշակ Չօպանեանի առաջնորդութեամբ: Բայց երբ ինձ իմացրին իմ ուղեկիցների ժամանելը Եգիպտոսից, իսկոյն մակոյկ առայ և եկայ նաւի վրայ, և այս նամակը Ձեզ գրում եմ «Granvile» նաւի salon-ի մէջ:

Ես պանդխտութիւն չեմ զգացել Պարսկաստանի վայրենի հասանովի ձորում, պանդխտութիւն չեմ զգացել նոյն երկրի բարբարոսական շրջաններին մէջ, բայց պանդխտութեան վիշտն ինձ առաջին անգամ կրծում է այս զզուելի քաղաքում, որի անունն է Պոլիս և որի մէջ ծածանում են ոչ թէ մի այլ տասնեակ եւրոպական քրիստոնեայ պետութեանց դրօշակներ: Օ՛դ չկայ, շունչ չկայ, ձայն չկայ. մարդիկ կարծէք թէ ստուերներ են. տէրրոր անձի, տէրրոր մտքի և հոգու. օրըստօրէ աւելի վատ, օրըստօրէ աւելի ծանր, օրըստօրէ աւելի յուսահատական:

Չկարծէք թէ ես սկսում եմ նկարագրել Պոլիսը. ո՛չ: Այդ նկարագրութիւնը իմ յետագայ թղթակցութեանցս նիւթը պիտի կազմէ, այլ սրանք միայն ծանր տպաւորութիւնների պատճառած հառաչներն են, որ չեմ կարողանում թագցնել և որոնք պատառելով կուրծքս դուրս են գալիս լոյս աշխարհ: Եթէ իմանաք ինչ ծանր և անմարսելի տպաւորութիւններ եմ կրում և եթէ իմանաք թէ այդ տպաւորութիւնների ընթերցումը որքան վիշտ պէտք է պատճառէ մեր ընթերցողներին, նախապատիւ կը համարէք խորհուրդ տալ ինձ մոռանալ այդ տպաւորութիւնները և չգծագրել «Արձագանքի» էջերում: Բայց անցնենք գործին:

Վերջին օրերս տաճկական խառնութիւնները պատահում են շատ յաճախ և ամենաչնչին պատճառներով: Եօթն օրուան ընթացքում բանտարկուել են 150 հոգուց աւելի թէ պոլսեցիներ և թէ գաւառացիներ: Ինչու են բանտարկում, իրենք էլ չգիտեն: Տաճիկ պաշտօնեաները մի քիչ երես առան, որովհետև «Lots Turcs» արժեթղթերը, որ ընկել էին մինչև 145 ֆր., մի երկու օրուայ ընթացքում բարձրացան մինչև 153, բայց այդ լոկ բօրսային խաղ էր և արժեթղթերը կրկին գլորվում են: Դրանից աւելին կայ: Մինչդեռ տաճկական կառավարութիւնը Չաքիր փաշայի «քննիչ» նշանակելովն ուզում է խաբել եւրոպացիներին և հայերին, միւս կողմից նա սկսել է իւր ոտերը դնել հայոց եկեղեցու շէմքում և ուղղակի կարգադրութիւններ անել այդ եկեղեցում: Նորերս (երեք օր առաջ) Բ. Դուռը պահանջ յայտնեց տեղական հայ հոգևոր վարչութեան, որ Բիթլիսի, Վանի հայ առաջնորդները հեռացնուեն պաշտօնից: Այդ յանդուգն առաջարկութիւնը մերժուեցաւ: Տաճկական նոր խարդաւանանքներից մէկն էլ այն է որ այժմ նա ծուռ ճանապարհներով գժտութիւններ է յարուցանում Կիլիկիոյ կաթողիկոսական խնդրում: Նա համոզել է մի քանի անպիտան հայ հոգևորականների բողոք ներկայացնել տաճիկ կառավարութեան սրբազան Ալէքսանդրի ընտրութեան դէմ: Բողոքը ներկայացուել է, և ինչ էք կարծում, բողոքը ներկայացնողների թըւում ստորագրուած է նաև Փըլնօզի (Զէյթունի) եպիսկոպոս սրբազան Նիկողայոսը, որ երեք տարի շարունակ բանտ է նստել իւր ազգի սիրոյն համար... «Du sublime au ridicule il n'y a q'un pas»: Այս բոլորն անվում է այն նպատակով, որպէս զի հայերին զրգռեն, հարց բարձրացնեն և կրկին հայերին մեղադրեն: Բայց հայերն էլ քաղաքականութեան մէջ խելօք են...

Հայկական խնդրի վիճակը շարունակում է մնալ երերուն, բայց նա վերջին օրերս կրկին անկախ կերպարանք ստացաւ թէև ոչ ամբողջինդ: Դեսպանները առաջարկեցին Բ. Դրան «որոշ ժամանակամիջոցում» անպատճառ վճռական պատասխան տալ հայկական խնդրի համար: Այդ «ժամանակամիջոցը» որոշուած չէ, բայց պահանջը կատարելապէս վճռական է և այս օրերս մի բան պիտի լինի:

Երէկ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու գաւթի շինութեան մէջ տեղի ունեցաւ Ս. Սահակ-Մեսրոպեան մրցանակաբաշխութեան հանդէսը: Հանդէ՜ս... ինչ ծաղրական բառ: Սուգ առելն աւելի քաղաքավարի կը լինէր: Նոյն իսկ այդ զուտ գրական, անմեղ ժողովը մի առանձին սարսափով է տեղի ունենում: Ոչ ձայն, այլ շշնջոց, ոչ ճառ, այլ ողբ, ոչ օրհնութիւն, այլ աղաչական մաղթանք: Ցանձնաժողովը վճռել է մրցանակի գումարից 35 ոսկի յատկացնել Գիւտ քահանայ Աղանեանցին իբրև մըրցանակ նրա «Դիւան հայոց պատմութեան» գրքի համար, իսկ մնացեալ 15 ոսկին յատկացնել դոկտոր Տաղաւարեանին՝ նրա «Հայոց տաւեր» աշխատութեան համար:

Սրբազան Պատրիարքը ներկայ էր հանդիսին և նախագահում էր: Ինձ թըւաց թէ նա չէ խօսում, այլ արտասւում է հոգւով: Բայց որքան գեղեցիկ է նրա խօսածը, որքան խելօք և որքան զգացմունքով լի: Այդ առթիւ ես կը գրեմ յետոյ: Առ այժմ ցտեսութիւն, վաղուան համար նոր նամակ կ'ուղարկեմ:

Ընորհիւ ռուսաց հիւպատոսարանի, երէկ հետ ստացայ իմ գրքերս, որ գրաւել էր տաճկաց մաքսատունը, և յոյս ունիմ այսօր վաղն էլ ստանալ գրաւուած նամակներս:

VII *)

29 յունիսի, 1895.

Երեքշաբթի օրը, ամսոյս 27-ին, անգլիական դեսպան սեր Ֆիլիպ Կերրին և ռուսաց դեսպան պ. Նելիդովն ամառանոցից Պոլիս եկան և յատուկ արտակարգ տեսակցութիւն ունեցան մեծ վէզիրի հետ: Ֆրանսիական դեսպան պ. Կամբօն չմասնակցեց այդ տեսակցութեան, որովհետև դեռ անկողնում պառկած հիւանդ է: Իտալական կառավարութեան դեսպանը հրահանգ է ստացել իւր կառավարութիւնից յայտնել, որ իտալական կառավարութիւնը միանում է երեք պետութիւնների հետ հայկական խնդրում և նրանց հետ միասին պահանջում է ռէֆօրմների ծրագրի իրականացումը: Այս հանգամանքը մեծ շփոթութիւն և երկիւղ է պատճառել տաճկական կառավարչական շրջաններում, մանաւանդ որ Պապի ներկայացուցիչը ևս հեռագիր է ստացել, որի մէջ ասուած է, թէ Հռովմի Պապը միացնում է իւր ձայնը եւրոպական պետութեան ներկայացուցիչների ձայնի հետ հայկական խնդրում:

Կիլիկիոյ եպիսկոպոսների խնդիրը քիչ չէ վնասում բանակցութիւնների կանոնաւոր ընթացքին. տաճիկ կառավարութիւնը միշտ ուրախ է միջանկեալ երկրորդական խնդիրների վրայ բանակցութիւններ սկսելով ձգձգել կարևոր խնդիրը: Այդ եպիսկոպոսների վրայ հնար եղաւ մի կերպ ազդել, միայն երկուսը դեռ յամառում են:

Մակեդոնիայից այստեղ հասած լուրերին նայելով սուտ է, երբ թէ խաղաղութիւնն այնտեղ վերականգնուած է. մակեդոնացիք ոչ մի կերպ չեն ուզում ընկճուել և ընդհարումներ շարունակ տեղի են ունենում նրանց և տաճիկ զինուորների մէջ: Բանտարկեալների թիւը հարիւրներով են: Ցանասանի սահմանագլխի վրայ նոյնպէս շարժումները շատ յաճախ են տեղի ունենում և յոյն ազգաբնակութեան գրգիռն օր ըստ օրէ աճում է:

Ձնայելով որ տեղական զինուորական դպրոցի աշակերտներից և սօֆթաներից անհագին քանակութեամբ աքսորեցին, այնուամենայնիւ չկարողացան դաւադրութիւնն արմատախիլ անել. սօֆթաների բանտարկութիւնները շարունակվում են աւելի խստաբար քան առաջ:

Բ. Դուռը մեծ իբարանցումի մէջ է. մի քանի օր է մնացել ուլտիմատումի ժամանակամիջոցին և նա ամենայն հնար գործ է դնում, որ «այդ բաժակն անցնի», բայց պահանջը կտրական է և խիստ:

Պատրիարքարանը ներկայ դէպքում շատ զգոյշ և խելացի ընթացք է բռնել —ոչ մի բանակցութիւն չանել, մինչև դեսպանների պատասխան ստանալը:

Ս. Հախումեան:

*) Մեր յատուկ թղթակցի № № IV V և VI նամակները տակաւին մեր ձեռքը չեն հասել: Ծ. Խմբ.

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

—Ֆրանսիական յայտնի մատենախօս Ժիւլ Բրիվուա՝ Ալֆօնս Դօդէի գրուածքների մանրամասն մատենախօսութիւնն է կազմել, Essai de bibliographie des oeuvres de M. Alhonse Daudet» վերնագրով: Այս աշխատութեան մէջ հեղինակը ֆըրանսիացի վիպագրի զանազան աշխատութիւնների մանրամասն նկարագրին է տալիս, և բացի դրանից նրա տակաւին լոյս չտեսած աշխատութիւններից հատուածներ են հըրատարակուած: Բրիվուայի գիրքը ընթերցող մեծամասնութեան համար չէ նշանակուած, այլ Դօդէին երկըրպագող մատենասէրների համար, ուստի և տպուած է ընդամէնը 220 օրինակ, գինն է 10 ֆր.

—Փարիզում գրասէրների նոր ընկերութիւն է կազմուած «Les cent Bibliophiles» անունով: Ընկերութիւնը սահմանափակ կազմութիւն ունի: Նրա նպատակն է՝ գրասէրների միջև յարաբերութիւններ հաստատել ու գեղեցիկ և նշանաւոր նըկարիչների աջակցութեամբ շքեղ գրքեր հրատարակել: Անդամակցական վճարը 150 ֆրանկ է: Ընկերութեան պատուաւոր նախագահն է Օմալի դուքսը:

—Այս տարի լրանում է վիմագրութեան արուեստի գիւտի հարիւրամեակը: Այդ պատճառով Փարիզում օգոստոսի 15-ից մինչև նոյեմբերի 30-ը վիմագրական գործի միջազգային ցուցահանդէս կըլայանայ.

—Փարիզում Թորալսոնից մեռաւ ճափոնական գիտնական և բանաստեղծ Մոտոյոլի-Սէյօ: Նա յայտնի է և Եւրոպական մամուլի մէջ մի շարք յօդուածներով, որոնք նուիրուած են ճափոնիայի կեանքին, գրականութեան և թատրոնին:

ՏԱՃԿԱ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԿԱՐԻՆ յունիսի 14.

(Թղթակցութիւն «Արձագանքի»)

Դեռ Կարնոյ հայ հասարակութիւնը չէր մոռացել երեք յոշոտեալ հայերի մահուան մորմոքը, որ կատարուեցան անցեալներ զինուորների ձեռամբ Հասան-Կալէի և Թըրքաբնակ Սուխզլու գիւղի ձորի մէջ, երբ այսօր ահա նորա վրայ կը հասնի մի քանի այլ ծանր աղէտի բօթեր ևս: Հիմնուած Թափրակ-կալէի իշխանութեան կուսակալին ուղղած մի գեկուցագրի վրայ, որի բովանդակութիւնը շատ շուտով հասարակութեան սեպհականութիւնը դարձաւ, Զահ-Եօլի կիրճի մօտեր կանոնաւոր զօրաց ձեռամբ սպանուեր են Պալանեցի 2 քահանայ և 5 աշխարհական: Ձերբակալուեր են 8 հոգի, որոնցմէ 3-ը վիրաւորուած են: Իսկ նոյած Բասենի սահմանաբերան եղող թուրք Ղարաքիլիսայի միւտիրի կուսակալին ղրկած երէկուայ գեկուցագրին, Տալի-պապայի ու Զըռասանի մերձակայքների վրայ պահականոցի զօրախումբ առաջնորդութեամբ զօրքն ընդհարուեր է ունեցեր Կովկասէն վերադարձող մի խումբ պանդուխտների հետ: Այդ միջոցին կը սպանուին 3 հայեր, որոնցից 2-ը Սասունցիներ կը լինին, վիրաւոր գերի կընկնին 5 հոգի, որոնցից 1-ը դարձեալ Սասունցի է և 14 տարեկան, իսկ միւսները ցիր ու ցան անհետ կը լինին: Այստեղից արդէն հրամանագրուեցաւ, որ բոլոր ձերբակալուածները անմիջապէս քաղաք բերուեն: Այս կարգադրութեան հետ հրամանագրուեցաւ նաև բոլոր սահմանապահ պահականոցներին՝ ևս առաւել խստացնել անցք ու դարձ: Եւ արդէն միևնոյն այս նպատակի իրագործման համար մի քանի նոր զօրաց գունդեր առաքուեցան դէպի Բասենի և Ալաշկերտի սահմանաբերանները:

Դեռ այս աշխարհաւեր կարգադրութիւնները չվերջացած՝ կայծակի արագութեամբ լուր տարածուեց քաղաքի մէջ, թէ ամբողջ Խնուսը սրածութեան է մատնուեր հազարաւոր բըրդաց կողմէն: Արդարև լուրը դնալով իրականութիւնը առաւ և այսպէս էականացաւ:

Զիլբէգցի և Զիրպրանցի յայտնի աւազակապետոյ քրդերի մի մեծ աւազակային խումբ, սպառազինեալ արքունիքէն բաշխուած զէնքերով, կը յարձակին Ղարա-Քեօփրու, Ենկի-

---

րան բանալու խնդրին. Նորին Վեհափառութեան այդ հոգածութիւն ինքնին գրաւական մ'է թէ շատով կրթասէր և հեռատես անձերի օգնութիւնը կը խմբուի և կը կազմակերպուի այդ ձեռնարկի համար: Եւ քանի որ այդ հիմնարկութիւն Ն. Վեհափառութեան մասնաւոր կամքի և գիտաւորութեան ծնունդը պիտի լինի, այդ մասին հասարակութեան ասելէ աւելին խօսիլ մեզ չպատկանիր առ այժմ:

Սալմաստ 5—6 տարի իր արտասահմանի եղբայրների օգնող ձեռքերին յենլէ ետք, ա՛լ կը սկսի ինքնին միայնակ քայլել, քանի որ կրթութիւնը տարածուելով, անոր պէտքն աւելի զգալի կը դառնայ: Եթէ Սալմաստ այժմ ինքն իրեն չբաւեր, այդ ոչ թէ այնքան նիւթական անկարողութեան համար է, որքան այն բանի, որ նա դեռ անհրաժեշտ մի կարիք չհամարեր ուսումը և կրթութիւնը. իրեն միայն ճանչցանել, սիրել տալ պէտք է առարկան և նա ինքն անոր գին կը վճարէ: Այո՛ Սալմաստ իր նախակրթութեան համար 5—6 տարիէն ետք ինքն իրեն պիտի կարենայ բաւել և տեղիք ունիմ յուսալու, որ մի ժամանակ կը գայ երբ ինք իր աղքատ և աւելի խեղճ քոյրերի, Որմիի և Խոյի համար պիտի անէ նոյնը, ինչ որ այսօր արտասահմանի դրամն ու գործիչը իրեն համար կ'անեն:

—

Ներկայս վերջացնելէ առաջ, պարտական եմ մի քանի խօսք ալ ասել այն յարձակումների մասին, որոնք Սալմաստի թեմական տեսչի դէմ եղան, որքան մեզ յայտնի է, երկու թերթերի մէջ:

Նախ կը ցաւիմ ասել, որ Սալմաստի թեմ. տեսուչը իր քննադատողներ չունեցաւ, այլ լոկ անուանարկողներ: Եթէ լսէինք այնպիսի, թէկուզ կծու քննադատներ, որոնք հրապարակ հանէին թէ ինչ կարող էինք անել և չարինք, կամ ինչ սխալ մի քայլ ունեցանք կամ սխալ ուղղութիւն մուցինք վարժարանների մէջ, որմէ պէտք էր զգուշանալ կամ թերութիւններ, որոնք կրնային ուղղուիլ մեր միջոցներով և մենք անհոգ եղանք, այդ ատեն մենք պիտի փութայինք օգուտ քաղել այդ դիտողութիւններէ:

Անոնք, որ առանց կանխակալ կարծիքի կարդացեր են այդ իբր թէ քըննադատող յօդուածներ, նկատած կը լինին թերևս որ նոցա մէջ մասամբ մը միայն լոկ ընդհանուր գանգատներ կան կրթական վիճակի անբաւականութեան դէմ, իսկ աւելի մեծ մասամբ կը վխտան այլ և այլ ակնարկութիւններով այնպիսի իրողութիւններ մասին, որոնք կրթական գործի հետ կապ չունին. այդ ակնարկութիւններին այս թանդ սիւների մէջ մենք չենք կարող պատասխան տալ, բայց ժամանակին փութացեր էինք մեզ վրայ գըրուած այդ ոչ-կրթական անվայել արարքների պատմութիւններին՝ ստոր զրպարտութիւն, անհիմն մեղադրանք և չարակամ խեղաթիւրումներ լինելը յայտնելու նոյն այն թերթերի միջոցով, որոնք տըպած էին և դեռ կը տպեն այդ ստութիւններ, սակայն անոնց խմբագիրները տարրական ազնուութիւն չունեցան ամբաստանուած կողմն ալ լսել, ուր մնաց լսել տալու, և հերքումներս փոխանակ նոյնութեամբ դնելու, իրենց կամքէ խեղաթիւրելով և կրճատելով հրատարակեցին, որովհետև այդ լրագիրների համար ալ գրողի և ամբաստանուողի ո՛ր կուսակցութեան պատկանիլն է առաջին նըկատուելիք կէտը և ոչ թէ բուն ճշմարտութիւնը: Այդ գիտնալով, իրենց թըղթակիցներն ալ մասնաւոր խնամ կը տանէին նախ իրենց թղթակցութեան սկիզբը գիս ծանօթացնել թերթին իբր հակառակ կուսակցութեան մի մարդ և յետոյ կը շարէին իրենց ստուերը և կեղծ ախ ու վախեր, որոնք պատճառ եղան այդ թերթերի մէկին անվստահելի, իսկ միւսին բոլորովին փողոցային նկատուիլ Սալմաստի մէջ. այնքան գայթակղական էին տպուած ստուերը և խմբագիրների կողմնակցութիւնը, կուսակցութեան կըրքին կաշառակերութիւնը:

Դալով կրթական անբաւական վիճակի մասին ընդհանուր գանգատների, անոնք քննադատութիւն չեն համարուիր: Մեզ ալ ցաւ կը պատճառէ, որ Սալմաստի ներկայ ուսուցիչների փոքր մասը միայն միջնակարգ ուսման տէր և կարող պաշտօնեայ է, իսկ մեծ մասի տեղ լաւագոյններ դնելը աղէկ կը լինէր, սակայն տարեկան 60—80 ռուբլիով, մինչև իսկ 60—80 թումանով, *) կրնա՞յ ձեռք բերուել աւելի կարողն. կամ թէ կային աւելի կարողներ, որոնց մենք արգելք եղած լինէնք, թող ցոյց տան յականէ անուանէ: Միթէ առանց լաւկան լինելու ախ ու վախ կարդալու, յօդուած մը կարելի չէ գրել: Ներկայ շրջանի մէջ ուսուցիչներէ գոնէ 3-ին միջնակարգ ուսման տէր լինելը (առաջ մէկ հատ ալ չկար), դպրոցական ծախքերի եռապատկուիլ, ուսուցիչների թոշակին ուրիշ ժամանակի հետ բաղդատմամբ մէկուկէս և կրկին անգամ բարձրանալը, դպրոցական գրասեղանների աւելի յարմար ձևի փոխուիլն և չամնալն, աշակերտների թուի ինքնաբերաբար գրեթէ կրկնապատկուիլը և 9 ամիսի դպրոցական շըրջանը յօժարակամ շարունակելը փոխանակ 4—5 ձմեռնային ամսի շրջանին, աւելի բարձր նախակրթութեան մ' աւանդուիլը, ասոնք միթէ կը ցուցնեն աւելի յոռի վիճակ քան ինչ որ էր առաջ: Կարո՞ղ են արդեօք այս թուեր հերքել, կամ նախորդ ժամանակի աւելի բարձր թուեր ցոյց տալ: Այսքանը ձեռք բերելը լոկ բարոյական ազդեցութեամբ, ԱՌԱՆՑ նիւթական մի ճնշման, եթէ դեռ լաւու և տրտնջալու պատճառ մ'է, այդ կը ցուցնէ որ տրտունջ յայտնողներ մերով կուրցեր են յայտնի իրողութիւններ չըտեսնելու համար. և թէ իրենք կը ցաւին ոչ թէ պակասութիւնների մասին, այլ գուցէ կը զայրանան թէ ինչու այդ գործեր կը կատարուին իրենց իմաքէն չեզող անձերի ձեռքով:

Թէ եղածն դեռ բաւական չէ Սալմաստի կրթական վիճակը գոհացուցիչ անելու համար, այդ մի գիտ չէ, մենք ալ գործի մէջ լինելով կը կարծենք թէ իրենցմէ աւելի ես ծանօթ ենք շատ մը զգալի և ողբալի պակասութիւնների. աւելի ուրախ կը լինէինք եթէ մեզ յայտնէին թէ տարեկան մօտ 1600 ռուբլին, որ 94—95 տարեշրջանի ծախքն է 9 վարժարանների համար, կրնա՞ր աւելի օգտակարապէս գործադրուիլ, կամ կային այնպիսի նոր աղբիւրներ, որ մենք պէտք էինք գտնել Սալմաստի կրթական եկամտացոյցը նոյն իսկ այս առաջին տարին աւելի բարձրացնելու համար. մենք դեռ այդքան ալ ապահովուած չենք համարեր գալ տարուան համար, ուստի և այդ մասերի նկատմամբ իրենց գործնական խորհուրդներին կը սպասէինք, եթէ երբէք ունին տալու:

Քննադատութիւնը մի ձեռնարկ կործանելու արհեստ չէ, այլ թերութիւններ և մինչև իսկ կատարելութիւններ, եթէ կան, երևան բերելու. բայց Սալմաստի կրթական գործի քննադատները լոկ ստուերով անուանարկել ջանալէ և ընծամեծ պահանջներ անելէ այն կողմ չանցան: Մեր մէջ երկու ծայրայեղութիւն կը տեսնուի յաճախ. կամ բոլորովին անգիտակից, անտարբեր կը մնանք անհրաժեշտ կարիքների մասին, երբ դեռ մի մարդ չէ սկսած գործելու, կամ թէ ընդհակառակն, երբ մի ոքէ անհատ վերջապէս նախաձեռնութիւն կունենայ նոյն կարիքին գոհացում մը տալու համար աշխատիլ, իսկոյն կըսկսինք պատայ և պահանջել որ անմիջապէս հրաշքներ անէ այդ մարդ և սկսածը քիչ ժամանակի մէջ կատարելութեան տիպին մօտեցնէ: Մեզնէ առաջ 2—3 տարիներ, ուրիշ շատ մ' անձեր, բարձր ուսման վկայականներով զինուած եկան մնացին Սալմաստ, և այժմեան քննադատողների հետ ալ շատ մտերիմ գործակցութեան մէջ էին կը կարծենք, և ունէին աւելի լայն միջոցներ, մեզ կը մնայ աւելի ցաւիլ թէ այդ անձեր ինչո՞ւ չմնացին նոյն ձեռնարկներ շարունակելու, թերևս յաջողէին Սալմաստ այն երջանիկ վիճակին հասցնելու, որ մենք անկարող գտնուեցանք անել մէկ տարուան մէջ:

Դալով այն առմիկ կրթութեան, որ այդ քննադատներին թոյլ կուտայ քննադատելու նիւթ չինել նաև ուսուցչի գըլխարկը, մօրուքը, կամ վարժուհու շըջազգեստը, այդ կը ցուցնէ որ կուսակցութեան կիրքը այդ մարդոց մէջ վերուցեր է արժանապատուութեան զգացումը. գոնէ իրենց գրիչը, իրենց թերթը յարգելու էին: Մենք կը յարենք նաև որ եթէ այդ մարդիկ չարակամ և գծուծ անձեր չլինէին, գոնէ կը յարգէին Սալմաստի ուսուցիչներէ շատերին ցոյց տուած անշահասէր և անձնուէր ծառայութիւնը, եթէ մինչև իսկ անոնց վրայ կրթական կարողութիւններ չուզենային տեսնել:

Մ. Աւետիսեան:

1-ն յուլիսի 1895 թ.

Թիֆլիզ:

*) Թումանի արժէքը 1,80 էն 2 ռ., արժէքի մէջ կը տատանի, (արծաթի ընթացքին նայելով):

Типографія М. Мартиросіанца и К° На Мадатовскомъ ул. № 31.
Дозволено цензурою, Тифлисъ 4-го іюля 1895 года

Քեօյի, Խաչլուայ, Խըլթի, Մարուֆա, Հալամիկու, Զաւուրմայի և մի քանի ուրիշ մերձակայ գիւղօրէյից դուարաց ու ոչխարաց հօտերի և նախիրների վրայ ու անխնայ աւարի կը մատնեն նոցա։

Վտանգեալ գիւղացիք ծանօթ լինելով Թիւրքիայի քաղաքականութեանը, խոհեմութիւն կը համարեն դիմել գայմագամին։ Այդ գիւղերի բէյիներից մի պատգամաւորութիւն կ'ուղարկուի Բերդ աւան, ուր կը նստի գայմագամը, և հարկ եղածը նորան պատմելէն յետոյ գարման կը խնդրէ իրանց կողոպուտը յետ ստանալու և միևնոյն ժամանակ աւազակները սանձելու։ Իշխանութեան ներկայացուցիչ դատաւորը փոխանակ մխիթարելու նոցա իրանց անչափ կրած վնասների համար, փոխանակ խոստանալու իր օգնութիւն յափշտակուած ապրանքները յետս ստանալու համար, թշնամանքով դուրս կ'արտաքսէ իւր գիւանից՝ «սիզ տէյլամա մուխանայիթ միսլինըզ» (դուք տէրութեան անհաւատարիմ էք) ըսելով։ Հայ իշխանները վերստին ուժափոխելով իրանց յուսախաբութիւնից, կը վճռեն դիմել միակ ելքին՝ զէնքի։ Վերադառնալով իրանց գիւղերը կը յայտնեն գայմագամի ապօրինի վարմունքը և կ'որոշեն, որ երիտասարդաց մի խումբ անպատճառ, թէև արդէն ուշ—հետևի աւազակներին և յետ վերադարձնի կողոպտեալ անասունները։ Երիտասարդները հետամտելով աւազակաց վերջապէս կը գտնեն նոցա։ Այստեղ երկուքի միջև տեղի կ'ունենայ մի արիւնալի ընդհարումն։ Ինչպէս հայերից նոյնպէս քրդերից կ'ընկնեն մօտաւորապէս 18 հոգի։ Ընդհարումի ժամանակ քիւրդերը լուր կ'ուղարկեն Բերդ աւան, գայմագամին և կը յայտնեն նորան, որ հայերը ապստամբելով արդէն զէնքի են դիմած։ Գայմագամը անմիջապէս մի զօրագունդ կ'առաքէ խռովութեան վայրը։ Զօրքը գալով փոխանակ խանգարուած կարգը վերահաստատելու կամ յանցաւորները պատժելու, անմիջապէս կը միանայ քրդերի հետ։ Այդ անիրաւ ու անհաւասար կռւոյ մէջ, նայելով մեզ հասած լուրին, վիրաւորեալներով հանդերձ կը հաշուին մօտաւորապէս 150-էն աւելի հայ գիւղացիներ։

Որքան որ դեռ լուր է այս դէպքը, սակայն միւս կողմանէ իրականութիւն է այս, որ ահա քանի օր է, որ շարունակ ռազմական մեծ պատրաստութիւններով գնդեր կը տեղափոխուեն ի մասնաւորի Խընուս ու այն կողմի միւս գաւառները։

Այս բոլոր դէպքերի մասին արդէն Ղևոնդ եպիսկոպոս Ճիշմանեանը հարկ եղած դիմումները արեր է, ուր որ պէտք է։ Կ.-ի

ԱԼԱՇԿԵՐՏ յունիս 25.
(Թղթակցութիւն «Արձագանքի»)

Սրանից 5—6 ամիս առաջ, Կոբեցի (Բըլանըղայ Կոբ) Տէր-Յարութիւն անուն մի քահանայ, որ մի թունաւոր և վնասակար փուշ է եղել տեղի գայմագամ էֆէնտու աչքին՝ յանուն արդարութեան և իրաւունքի՝ նեղուելով Տաճիկ կառավարութեան անտեղի բանտարկութիւնից և բարբարոս քրդի անիրաւ չարից՝ (զըրպարտանք) թողնում է իր ընտանիքը թշուառութեան ամենածայրայեղ վիճակում, թողնում է տուն ու տեղ, և իր գլուխը ազատելու համար փախչելով Ռուսաստան՝ ծպտեալ շըրջում է Կարս, Ալէքսանդրապօլ, Երևան, Տփխիս և ուրիշ շատ տեղեր։ Վերջը հեռուից լսելով ընտանիքի անտանելի ցաւերը, լաւ է համարում վերադառնալ հայրենիք, թէկուզ վերջինը մահու չափ կորստաբեր լինի իրան։

15 հոգուց բաղկացած մի խումբ աշխատող Մշեցիների հետ հազիւ ռուսաց սահմանը անցել՝ և նոր կոխել էր Բայազեդ լեռների Խօրուզ կոչուած արինոտ կիրճ՝ երբ յանկարծ պաշարուած է տեսնում իրան 6 հոգի զինուած քրդերից, որոնք կրճի երկու բարձրութիւնները բռնելով սպառնում են խեղճերին ունեցածները վար դնելու. բարբարոսները դրանցով էլ չբաւականանալով մի և նոյն ժամանակ օգուտ քաղելով սրանց թուլութիւնից՝ վար են իջնում հալս ու դատաստանը իրենց ձեռքով տեսնելու։

Ցիչեալ քահանան, 1 Կոբեցի և 2 հոգի Թեղուտցու հետ խռնվում և իրար ետևից չարաչար տանջանքներով սպանվում են. Խնուսայ Գէորգ ձախ՝ իսկ Միհրբրայ Առաքել աջ թևից վիրաւորուելով միւս 9 հոգի Մշեցիների հետ ազատվում, թէ անհետանում են։

Պատմում են, որ նորերս Մշոյ և Խնուսայ կողմերը բաւականաչափ զօրք են եկել, որոնք ըստ պաշտօնական հրամանի առանձին առանձին գնդերի բաժանուած՝ ապրում են առանց այդ էլ սովատանջ եղած գիւղացու օրական հայթայթած պաշարով։

Սովը օր ըստ օրէ զգալի կերպով նկատուում է, մի բիչ ցորեն ունեցող գիւղացու հորերը քննիչ յանձնաժողովի աչքի առաջ բանի դատարկվում և կառավարութեան ամբարներն են լցվում տիրապետող զօրաց համար։

Ալաշկերտցի։

ԹԵՐԹՕՆ

ՄԵՖԻՍՏՈՖԵԼԷՍԻ ԺՊԻՏԸ

Չեմ իմանում ինչ պատճառով, բայց մեր մէջ շատ է տարածուած այն կարծիքը, որ իբր թէ միայն հայկական կեանքի մէջ են կատարվում անկարգութիւններ։ Սակայն կարող ենք ասել, որ յուսահատուելու տեղիք չկայ. այդ բարիքից զուրկ չէ ոչ մի հասարակութիւն։ Ով որ աշխարհքներ է տեսել, պատմութիւն է ուսումնասիրել, կամ լրագիրներ է կարդացել, նա կը վկայէ, թէ Որմիզդը տակաւին ոչ մի տեղ յաղթութիւն չէ տարել և ամենուրեք Ահրիմանը վայելում է իւր գործոց պտուղ։ Զանազանութիւնն այն է միայն, որ մեզանում Ահրիմանը կարողանում է Որմզդի հագուստներով զգեստնել…

Որպէս զի ապացուցանենք, թէ լուսաւորեալ կամ լուսաւորեալ համարուած աշխարհներում ինչեր են նիւթվում. ահա հազարաւոր դէպքերից մի նորութիւն առաջ բերենք, որ հաղորդում է մամուլը։ Ռուսաստանի առաջնակարգ նահանգների մէկի մէջ վաղուց ծաղկում էր մի յիմարանոց կատարեալ կազմակերպութեամբ՝ մի բժշկապետի և չորս օգնականի անխոնջ ջանքերի շնորհիւ։ Ինչպէս որ մեզանում հոգաբարձութեան փոփոխութիւն է լինում, այնտեղ էլ յանկարծ փոխուեցաւ քաղաքային վարչութիւնը, որին որ ենթարկվում էր յիմարանոցը։ Եւ ահա սկսուեցան, մեզ էլ քաջ ծանօթ, քմահաճոյ բարբարոսութիւններ և հալածանքներ մի ազնիւ մարդու արդիւնաւոր գործունէութեան դէմ։ Պատուական բժշկապետը ոչ մի բանով մեղաւոր չէր, ընդհակառակը ամեն կերպ աշխատում էր մեղմացնել նոր դրութիւնը և չկործանել տալ այն սիրելի հաստատութիւնը, որ ինքն էր ստեղծել։—Մինչև այս կէտը պատմեցինք այն, ինչ որ և՛ մեզանում և՛ լուսաւորեալ համայնքներում անխտիր պատահում է։ Իսկ այժմ տեսնենք, թէ ինչպէս այնտեղ սոբանով Ահրիմանի իշխանութիւնը վերջանում է և Որմզդի իշխանութիւնն է ըսկսվում։

—Գիտնական աշխարհից ծածուկ չըմնաց, թէ յիշեալ բժշկապետի արդիւնաւոր գործունէութիւնը որպիսի վհատեցուցիչ ազդեցութիւններով է խանգարվում, թէ ինչ թշնամութիւն և ինչ զըրպարտութիւններ է թափվում նորա գըլխին։ Ռուսաց բժիշկները օգուտ քաղելով առաջին պատահած առթից, յանուն Պիրոգովի գումարուած ժողովից, այն բոլոր ամբաստանութեանցը նորանով պատասխանեցին, որ հալածուած բժշկապետին ընտրեցին պատուաւոր նախագահ—մի պատիւ, որ միայն պրօֆեսօրներին է վիճակվում։

Երբ որ քաղաքային վարչութիւնը դառնութեան վերջին կաթիլը խմեցրեց բժշկապետին, նա ստիպուեցաւ հրաժարական տալ պաշտօնից, իսկոյն առաջինը ուրախութեամբ ընդունեց վերջնոյս հրաժարականը և նորա օգնականների մէկին առաջարկեց կառավարել յիմարանոցը։ Բայց օգնականը ոչ միայն մերժեց իբր պատուաւոր առաջարկութիւնը, այլ անմիջապէս ներկայացրեց բոլոր չորս օգնականների հաւաքական խնդիրը, որ ազատ կացուցանուէին իրենց պաշտօնից։

Այնուհետև շաբաթներ անցան. քաղաքային վարչութիւնը լրագրական յայտարարութիւններով և անձամբ դիմեց շատերին, նոյն իսկ պրօֆեսօրներին, որ բաց պաշտօնների համար յարմար մարդիկ գտնեն, բայց ոչ ոք չհամաձայնեց առաջարկուած պաշտօններ ընդունել։ Մի ամսագիր խօսելով այս խնդրի մասին աւելացնում է. «Ամբողջ ռուսաց բժշկական աշխարհքը վրդոված է այս դէպքից. համալսարանները, ուսումնական ընկերութիւնները, հիւանդանոցները միաբանական ոգով առաքում են պաշտօնաթող բժիշկներին համակրութեան ուղերձներ և հեռագիրներ, իսկ քաղաքային վարչութիւնը ամեն տեղերից ստանում է մերժումն։ Եւ յիրաւի, էլ ով կը վստահանայ անձնուրաց բժշկապետի և իւր արժանաւոր օգնականների տեղը բռնել։ Ով կը համարձակուի դաշն կապել յամառ բռնութեան հետ, որով մի ընտիր հաստատութիւն հիմնովին ցնցուեցաւ։ Ամենայն բժիշկ գիտէ, որ այն հաստատութեան ստեղծող մշակը անգուգական անձնուիրութիւն էր, անդրդուելի համոզմանց տէր, խաղաղարար, ճշմարտասէր, անձնուէր և սիրահար էր իւր գործի։ Որքան անձնապաստանութիւն պիտի ունենայ ովկիցէ, որ երազէ, թէ այսուհետև յաջողութեամբ պիտի կարողանայ վարել գործը այնպիսի պայմաններում, ուր հալածուած բժշկապետի պէս անձնաւորութիւնը դիմանալ չկարողացաւ, ապարդիւն համարելով ամենայն ջանք գործի փրկութեան համար, ուր չօգնեցին ոչ նորա փորձառութիւնը, ոչ եռանդը, ոչ կոչման հաւատարմութիւնը։»

Այստեղ կանգ եմ առնում, մի շարք կարևոր խորհրդածութիւններ անելու համար։

1) Ես չեմ ասում, թէ մենք էլ նոյնութեամբ գործենք. ես ինքս կարող եմ պատմել, թէ զորօր. մեր դպրոցական կեանքում որքան տղայական-կապկական սխրագործութիւններ են կատարուել։ Այլ երբ որ մի հասարակութեան մէջ հոգին առողջ է, այնտեղ երկիւղ չկայ Ահրիմանից… (Հէնց, որ Ահրիմանի անունը դրոշմեցի թղթի վրայ և ազատ շունչ քաշեցի, որ կարևոր խորհրդածութեանց շարքը շարունակեմ, յանկարծ առջևի կիսաբաց վարագուրի յետևից երևեցաւ Մեֆիստոֆելէսը և չարախնդաց դիւական ժպիտը երեսին՝ արհամարհական թուղ ցոյց տուեց—մեր ազգայ մերկութեան դէմ։

Ուսուցիչ։

«ԱՐՁԱԳԱՆՔԻ»

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

«ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԵՌԱԳՐԱԿԱՆ» ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԻՑ

Յուլիսի 1-ից.

ՎԻԵՆՆԱ.—Պօլսից՝ հաստատ աղբիւրներից հաղորդում են, որ ի բաց առեալ սահմանագլխի մի քանի կէտերում հսկողութեան աննշան կերպով աւելացնելը, զօրքերի առանձին տեղափոխութիւն չի եղել բուլղարական սահմանում յունիս և յուլիս ամիսներին։

Յուլիսի 2-ից.

ԲԵԼԳՐԱԴ.—Կ. Պօլսի յունական դեսպանը մեծ վիզիրին յայտնեց, որ բուլղար եպիսկոպոսների հաստատումն անհաճոյ տպաւորութիւն կը թողնի Աթէնքում։ Սերբիական դեսպանը գրեթէ նոյնաժամանակ Դրանը դիմեց նոյնպիսի յայտարարութեամբ։

ԼՕՆԴՕՆ.—Առ այժմ ընտրուած են՝ 91 միութենականներ, 7 ազատամիտ և 4 պարնէլական։

Յուլիսի 4-ից.

Կ. ՊՈԼԻՍ.—Ասում են, թէ յունական խմբակներ են ցամաք իջել Կրետէի վրայ։ Զօրք է ուղարկուած։

ՍՕՖԻԱ.— «Բալկ. գործակալութիւնը» հաղորդում է, որ Փիլիպպոպօլից դուրս եկած կամաւորների զօրքը, որոնց առաջնորդում էր Ստոյլանովը, զինաթափ է արուած և ցրուած։ Ստոյլանովը և կամաւորներից շատերը, որոնք զինուած էին Մանլիխէրի հրացաններով, ձերբակալուած են։ Ենթադրում են որ զօրքին զէնք մատակարարողը Ստամբուլովն է, որ իւր՝ նախագահ-նախարար եղած միջոցին մեծ քանակութեամբ հրացաններ էր ձեռք բերել։

ՍՕՖԻԱ. («Բէյտէր»).—Երէկ երեկոյեան սրերով և ատրճանակներով զինուած չորս հոգի յարձակուեցան Ստամբուլովի վրայ, որ վերադառնում էր կլուբից։ Ստամբուլովը գըլխից մի քանի վէրք ստացաւ։ Ըստ երեկոյթին հիւանդի դրութիւնը շատ վտանգաւոր է։ Արիւն շատ է գնացել։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ԲՈՐՍԱՆ

Յունիսի 30-ից.

Վէքսէլի կուրս 3 ամսով։

Լօնդօնի վրայ 10 ֆ. ստ.	93,
Բեռլինի վրայ 100 մարկ	45,45
Փարիզի վրայ 100 ֆր.	36,85
Նոր կտրած պօլուիմպերիալներ	7,40 գն. 7.40 վաճ.
Բօրսայի զեղչը	5-ից 7%
4% Պետական արժեթղթ.	99 1/2
5% ոսկ. արժեթ. 1894 թ.	164 1/4
5% Առաջին ներքին փոխ. խաղատոմս 1864 թ.	239
5% Երկր. ներքին փոխառ. խաղատոմս 1866 թ.	226
5% Ազնուակ. հող. բանկի գրաւական. խաղատոմս.	207
5% Պետական երկաթուղու արժեթուղթ	101 3/4
4% Ներքին փոխ. I սեր.	99 1/4
" " " II "	99 1/4
" " " III "	99 1/4
" " " IV "	99 1/4
4 1/2% փոխ. 1893 թուի.	101
» փոխ. 1 հրատարակ.	100 3/4
» փոխ. 2 հրատարակ.	100 1/2
4 1/2% Դրաւակ. արժեթղթ. ազն. հողային բանկի.	101 1/4
4 1/2% Գիւղական հողային բանկի վկայաթղթեր.	100 3/4
5% Ս. Պետ. քաղ. վ. ընկ.	100 3/4
" Մոսկուայի	101
5 1/2% Օդեսայի	100
5% Թիֆլիզի	99 5/8
5% Դրաւակ. արժեթ. հող. բանկերի Խարկովի	100 3/8
" Պօլտավայի	99 7/8
" Տուլայի	100
" Կիեվի	100 1/2
" Մոսկուայի	100 1/2
" Բեսարաբիայի	99 3/4
" Ներքին Սամարայի	100
" Դօնսկոյ	99 3/4
" Վիլենսկի	100
6% և 5% Թիֆլիզի	101 և 99 1/2 գն.
" Քութայիսի	101 և 99 1/2 գն.

Խմբագիր-Հրատարակիչ՝ ԱԲԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ Բ. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
(Կուկիա, Վօրոնցովի արձանի հանդէպ)

Հիւանդներին ընդունում են ամեն օր, բացի կիւրակի օրերից.

ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ

Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժութեան, սիֆիլիսի և վեներական հիւանդութիւնների։

Կ. Մ. ՉԻԿՈՎԱՆԻ—9-10 ժ. աչքի, ներքին և ներարդային հ.

Կին-բժիշկ Ա. Ի. ՍՕՐՕԿԻՆԱ—ՃՉԵՐԲԻՆԻՆԱ—11—12 ժ. կանանց և ներքին հ.

Ի. Փ. ՊՐՕՏԱՍԵՎԻՉ—12—1 ժ. ականջի, կոկորդի, քթի և կրծքի հ. երկուշաբթի, չորեքշաբթի և ուրբաթ։

Ա. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ—1—1 1/2 ժ. ներքին և երեխայոց հ.

ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ

Ի. Փ, ՊՐՕՏԱՍԵՎԻՉ—5—6 ժ. երեքշաբթի, հինգշաբթի և շաբաթ։

Ա. Գ. ԳՈՒՐԿՕ—6—7 ժ. սիֆիլիսի, մէզի և սեռական օրգանների ներքին և մորթի հ.

Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—7—7 1/2 ժ.

Ա. Գ. ԳՈՒՐԿՕ քիմի-խոշորացուցական հետազօտութիւն է անում մէզի, խխի, արեան, կաթի և այլն։

Վճար 50 կ.։ Համախորհրդի (կօնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։

Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝ Բժշկապետ ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ։

Բժշկական ընդունարան
ԲԺՇԿ. ԴՕԿՏՕՐ.
ԱՒԵՏԻՔ ԲԱԲԱՅԵԱՆԻ
Սօլօլակ, Սերգիևսկի փողոց № 14.

Իւր բացակայութեան պատճառով ամառս հիւանդներին կ'ընդունէ դօկտոր Սամուէլ Տաւ-Պարոնեանցը նշանակեալ ժամերին։

Բացի դեղերից գործադրվում են նաև զանազան տեսակ ՋՐԱԲՈՒԺԱԿԱՆ, ԷԼԵՔՏՐԱԲՈՒԺԱԿԱՆ և այլ ֆիզիքական մեթօդներ։

ՆԵՐՔԻՆ և ՆԵԱՐԴԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆԴՆԵՐ
ընդունվում են ամեն օր (բացի կիւրակի և տօն օրերից)

12 1/2—1 1/2 ժ. ցերեկը { կիներ-մայրեր և երեխաներ
1 1/2—2-ը ժ. ցերեկը և 7-ին մօտ երեկոյեան { տղամարդիկ

Ընդունարանում գտնվում են որոշեալ ժամերում մանկաբարձ-մասսաժ անող կին և մասաժիստ պարոն։

Անդրկովկասեան երկաթուղի

Մարդատար գնացքը Թիֆլիզից Բաթում դուրս է գնում առաւօտեան ժ. 9-ին 30 ր. և Բաթում հասնում է երեկոյեան ժ. 9-ին 45 ր.։

Փոստային գնացքը Թիֆլիզից Բագու դուրս է գնում ցերեկուայ ժ. 1-ին 10 ր. և հասնում է Բագու առաւօտեան 7 ժ. 30 ր.։

Փոստային գնացքը Թէֆլիզից Բաթում դուրս է գնում երեկոյեան ժ. 6-ին 50 ր. և Բաթում հասնում է առաւօտեան ժ. 8-ին 15 ր.։

Մարդատար գնացքը Բաթումից Թիֆլիզ դուրս է գալիս առաւօտեան ժ. 9-ին 40 ր. և Թիֆլիզ հասնում է երեկոյեան ժ. 9-ին 55 ր.։

Փոստային գնացքը Բաթումից Թիֆլիզ դուրս է գնում գիշերուայ ժ. 11-ին 20 ր. Թիֆլիզ է հասնում ցերեկուայ ժ. 12-ին 25 ր.։

Փոստային գնացքը Բագուից Թիֆլիզ դուրս է գալիս գիշերուայ ժ. 11-ին 5 ր. և Թիֆլիս հասնում է ցերեկուայ ժ. 5-ին 50 ր.։

Ապրանքա-մարդատար գնացքը Թիֆլիզից Գանձակ դուրս է գնում երեկոյեան 7 ժ. 27 ր. հասնում է Գանձակ առաւօտեան 7 ժ. 40 րոպէին։

Ապրանքա-մարդատար գնացքը Գանձակից Թիֆլիզ դուրս է գալիս երեկոյեան 6 ժամին. հասնում է Թիֆլիզ առաւօտեան 7 ժ. 35 րոպէին։

ՓՈՍՏԱՅԻՆ ԵՐԹԵՒԵԿՈՒԹԻՒՆԸ

Վրաց պատերազմական ճանապարհով.

Թիֆլիզից՝ հինգ հոգու տեղ ունեցող կառքն ուղևորվում է առաւօտեան 8 ժամին, գիշերում է Մլէթի կայարանում, Վլադիկավկազ է հասնում հետևեալ օրը ժամը 7-ից մինչև 8-ը երեկոյեան։

Վեց հոգու տեղ ունեցող հանրակառքը (օմնիբուս) ուղևորվում է կէսօրից յետոյ ժամը 3-ին և առանց գիշերելու տեղ է հասնում Վլադիկավկազ հետևեալ օրը ժամը 7-ից մինչև 8-ը երեկոյեան։

Վլադիկավկազից՝ հինգ հոգու տեղ ունեցող կառքն ուղևորվում է առաւօտեան ժամը 8-ին, գիշերում է Մլէթի կայարանում, Թիֆլիզ է հասնում հետևեալ օրը ժամը 7-ից մինչև 8 ժամը երեկոյեան։

Վեց հոգու տեղ ունեցող հանրակառքը (օմնիբուս) ուղևորվում է կէսօրից յետոյ ժամը 3-ին և առանց գիշերելու հասնում է Թիֆլիզ հետևեալ օրը ժամի 7-ից մինչև 8 ժամը երեկոյեան։

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԿԻՆ-ԲԺԻՇԿ
Ա. Ի. ՇՉԵՐԲԻՆԻՆԱ.

Ընդունում է հիւանդներին ամենայն օր առաւօտեան 9—11 ժ. և երեկոյեան 5—7-ը։ Գօլովինսկի Պրօսպեկտ, տուն Ալելովի։

«Կենդրոնական գրավաճառանոցում» վաճառվում են ՔԱՄԱԼԵԱՆ Ս-ի հետևեալ գրքոյկները.

1. Աստուած չճանաչող գինը . . . 10 կ.
2. Գալօ ափո . . . 10 »
3. Խուլ Խաչիկ . . . 25 »
4. Ճէն-Թագաւորի աղջիկը . . . 25 »
5. Ծովինար . . . 20 »
6. Խարագի տղայ . . . 40 »
7. Հէքեաթներ (5 պատմութիւն). 30 »

Դր. Փարսադանեանցի հրատակութեամբ
ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ
ՄԻ ՏՕՆ ՕՐ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ
Թարգմ. Յ. Լալայեանի։
Վաճառվում է Կենդրոնական գրավաճառանոցում։
ԳԻՆՆ Է 5 ԿՈՊԷԿ

ՈՒՍՈՒՑՉԱՑ ՀԱՄԱՐ

	Ռ.	Կ.
1) Ուղեցոյց հայ կրօնուսոյցների համար (հին ուխտի)	1	75
2) Ուղեցոյց հայ կրօնուսոյցների համար (նոր ուխտի)	2	5
3) Մի քանի խօսք հայ կրօնուսոյցներին	—	10
ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ ՀԱՄԱՐ		
4) Դասատետր կրօնի Ա. տարի գ. տիպ.	—	15
5) » » Բ. » ե. «	—	20
6) » » Գ. » դ. «	—	30
7) Սրբազան պատմութիւն հին ուխտի գ. տիպ.	—	40
8) » » նոր ուխտի բ. «	—	40

Վերոյիշեալ գրքեր ցանկացողները կարող են դիմել կամ ուղղակի ինձ (Тифлисъ: Священнику Сааку Саакянцу) կամ «Կենդրոնական գրավաճառանոց»։

Ինձ դիմողներն ստանում են 20% զեղչ (ճանապարհածախսն իրանց վրայ է)։

Սահակ քահ. Սահակեանց։ (10—1)

ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՆՈՐ ԳՐՔԵՐԸ

	Ռ.	Կ.
Ալիշան. Հայբուսակ կամ Հայկական բուսաբանութիւն	3	75
Բօկլ. Կանանց ազդեցութիւնը գիտութեան յառաջադիմութեան վրայ	—	20
Գարագաշեան. Քննական Պատմ. Հայոց մ. պ. Թիֆ. 1895 թ.	1	—
Դիրք հանդիսադրութեան տօնից կայսերականաց.	—	50
Դեօլլինգերի Նամակները և յայտարարութիւնները Վատիկանի հրովարտակների մասին 1869—1887	—	50
Լեոնեանց. Հայոց պարբերական մամուլը	3	—
Լալայեանց. Մի տօն օր Կովկասում	—	5
Լումայ. Գարօի ընտանիքը, վէպ Թիֆլիզի կեանքից	—	60
Հայկունի. Ս. Բագրեանդ Ջրաբաշխ գաւառ.	1	50
Մաղթանք. Վասն Հայրապետի ազգիս	—	50
Ջիւանի. Աշղ-Ղարիբի հեքիաթը.	—	40
Տիգրանեանց Լ. Բժ., Մանկական պարտէզ	—	20
Տօզդ. գ-ր. Մեղրի զղջումն	—	5
Քամալեանց Ս. Գալօ-ափո	—	10
« Աստուած չճանաչող	—	10
Երզնկեան. Գրիգորիոս. Պատմութիւն մանկավարժութեան Հայկական կըրթական բաժնով	1	—
Տուէն. Իշխանն ու աղքատը	1	—
Տուրգենիեվ. Արձակ բանաստեղծութիւններ, թարգ. Աղէք. Ծատուրեանի	—	50
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ. Ժամանակ և Խորհուրդ իւր, Թիֆ. 1895 թ.	—	15
Ալանեանց Գիւտ քահ. Դիւան Հայոց պատմութեան գ. I—II 2 ռ. և գ. III 7 ռ.		

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ
ԻՎԱՆ ՏՈՒՐԳԵՆԵՎԻ
„ԱՐՁԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ“
(Стихотворенія въ прозѣ)
Թարգմանեց ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ
Գինն է 50 կ., ճանապարհածախսով 60 կ.։

Ցանկացողները դիմում են Թիֆլիզ «Կենդրոնական գրավաճառանոցին» կամ թարգմանչին՝ Москва, Новая Басманная, домъ Шибаевой контора М. Л. Шоршорова, *Александру Цатурянъ.* (5—1)

Լոյս տեսաւ և վաճառվում է
ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ
„ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ“
(Հայկական կրթական բաժնով)
Աշխ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՐԶՆԿԵԱՆՑԻ
Գինն է 1 ռուբլի. գումարով գնողներին զիջումն։ (5—1)

Արդէն թարգմանել եմ Բեօրնստիերնէ-Բեօրնսօնի «ՆՈՐ ԱՊՍԱԿՆԵՐ» կատակերգութիւնը և շուտով կը յանձնեմ տպագրութեան։
Արշակ Եղիգարեան. (1—1)

Дозволено цензурою, Тифлисъ 4-го Іюля 1895 года. Տպարան Մնացական Մարտիրոսեանցի և Ընկ. Типографія М. Мартиросянца и К°. На Михайловской ул., № 81.